

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Historický ústav

HISTORIE

ZBYNĚK OUBRECHT

**CELNÍ VÁLKA RAKOUSKO-UHERSKO-
SRBSKÁ 1906-1911 A
POVĚDOMÍ O NÍ V ČESKÉ VEŘEJNOSTI.**

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Václav Štěpánek, PhD.

2010

Na tomto místě bych rád poděkoval svému vedoucímu práce PhDr. Václavu Štěpánkovi, PhD. za ochotu a cenné rady a také všem zaměstnancům Archivu České Národní Banky.

Obsah

Úvod.....	3
1. Vztahy mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem před celní válkou.....	5
1.1. Rakousko-Uhersko a Srbsko do roku 1906.....	5
1.2. Obchodní styky do celní války.....	9
2. Na cestě k celní válce.....	10
2.1. První krize.....	10
2.2. Modus Vivendi.....	16
2.3. Konec kompromisu.....	19
3. Celní válka-první etapa.....	21
3.1. Bezesmluvní období.....	21
3.2. Srbská obrana.....	23
3.3 Rakousko-uherské ztráty.....	27
3.4. Druhý modus vivendi.....	30
3.5. Výsledky celní války za léta 1907-1908.....	35
4. Celní válka-druhá etapa.....	37
4.1. Druhý bezesmluvní stav.....	37
4.2. Výsledky celní války za léta 1909-1910.....	42
Závěr.....	45
Summary.....	47
Seznam použitých pramenů a literatury.....	48

Úvod

Ačkoliv celní válka mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem z let 1906-1911 byla jen lokálním sporem, pro oba státy měla dalekosáhlé důsledky. Díky jejímu průběhu nastoupilo Srbsko, které bylo po dlouhá léta politicky i hospodářsky ovládané habsburskou monarchií, cestu úplné samostatnosti. Přestože z hospodářského hlediska teoreticky Rakousko-Uhersko příliš neriskovalo, v nerovném boji „Davida a Goliáše“ ztratilo mnohé. Především pozbylo svůj vliv na dění v této jihoslovanské zemi, což znamenalo také výrazné oslabení vlastních mocenských pozic na Balkánském poloostrově, na jehož území chtělo mít Rakousko-Uhersko rozhodující slovo.

Česká historiografie se celní války dotýká jen velmi okrajově, ve strohých zmínkách, které pro zájemce o tuto problematiku postrádají větší význam. Jedinou prací, věnující se vesměs pouze tomuto politicko-ekonomickému konfliktu, je studie Jana Navrátila o *Úloze obchodních vztahů mezi rakousko-uherským imperialismem a Srbskem v letech 1901-1914*.¹ Jinou publikací, která má v této souvislosti větší význam, je dnes již bezmála stoletá politická a hospodářská studie českého národohospodáře Čenka Slepánka *Srbsko od prvního povstání 1804 do dnešní doby*.² Nenahraditelnou úlohu pro studium ekonomických vztahů Srbska s Rakousko-Uherskem mají také práce Ctibora Nečase *Na prahu české kapitálové expanze*³ a *Podnikání českých obchodních bank v cizině 1898-1918*.⁴ V tomto směru se stala zajímavým pramenem práce úředníka Sporobanky Stanislava Kukly *Srbské peněžnictví a český kapitál*,⁵ která přináší jedinečné informace o česko-srbských hospodářských vztazích z období celní války.

Do kontextu evropských dějin včleňuje celní válku celá řada publikací. Přehledně a výstižně je její přesah popsán např. v práci Milady Paulové *Balkánské války 1912–1913 a český lid*⁶ nebo ve *Světové politice V* Josefa Šusty.⁷

Tato práce si klade za cíl zrekonstruovat průběh celní války na základě dobových zpráv, dostupných široké veřejnosti. Proto jsem se vedle monografické

¹NAVRÁTIL, Jan: *Úloha obchodních vztahů mezi Rakousko-Uherským imperialismem a Srbskem v letech 1901-1914*. In: Acta Palackiana Olomocensis Facultas Philosophica, 32, Historica VIII. Praha 1965.

²SLEPÁNEK, Čeněk: *Srbsko od prvního povstání 1804 do dnešní doby*. Praha 1913.

³NEČAS, Ctibor: *Na prahu české kapitálové expanze*. Brno, 1987.

⁴NEČAS, Ctibor: *Podnikání českých obchodních bank v cizině 1898-1918*. Brno 1993.

⁵KUKLA, Stanislav: *Srbské peněžnictví a český kapitál*. Praha-Bělehrad 1912.

⁶PAULOVÁ, Milada: *Balkánské války 1912–1913 a český lid*. Praha 1963

⁷ŠUSTA, Josef: *Světová politika V*. Praha 1930

literatury zaměřil na studium dobového a dostupného periodika - českého deníku *Národní listy*, který se mi stal bohatým zdrojem informací. V naprosté většině jde o zprávy anonymní, proto jsem se rozhodl považovat je za kolektivní dílo redakce. Celní válka byla principiálně hospodářský konflikt, využil jsem proto odborného charakteru dvou pramenů. Prvním z nich byl národohospodářský týdeník *Finanční listy*, druhým pak, jednou ročně vycházející věstník *Obzor národohospodářský*.

Z výše uvedených pramenů jsem čerpal i vybraná statistická data uváděná k dokreslení konkrétních důsledků celní války. Aby byl obraz co nejúplnější, užil jsem také číselných údajů z již zmíněné publikace Jana Navrátila a publikace srbského autora Dimitrije Djordjeviće, *Carinski rat Austro-Ugarske i Srbije 1906-1911*.⁸

Předkládaná práce se snaží dodržet jistou chronologii, která kopíruje průběh celní války. Uvedené statistiky, které se s chronologií plně nekryjí, se snaží demonstrovat poměry ztrát a zisků v dílčích etapách sporu, a tak představu o nich doplnit a uzavřít.

⁸⁸DJORDJEVIĆ, Dimitrije: *Carinski rat Austro-Ugarske i Srbije 1906-1911*., Bělehrad, 1962

1. Vztahy mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem před celní válkou

1.1. Rakousko-Uhersko a Srbsko do roku 1906

Ještě na počátku 20. století se závislost Srbska na Rakousko-Uhersku jevila jako nevyhnutelná. Srbsko se díky několika obchodně-politickým smlouvám vydalo do rukou habsburské monarchie, a tím se k ní připoutalo zejména ekonomicky. Naproti tomu zájem Rakousko-Uherska směřoval dále do hlouby Balkánského poloostrova, kde hodlalo uspokojovat své velmocenské ambice. Přičemž právě Srbské království zde pro něj bylo velmi strategickou zemí a výhodným partnerem.

Rozhodujícím prvkem ve vztahu obou zemí bylo politické a ekonomické uvázání Srbska k habsburské monarchii. Stalo se tak hned po berlínském kongresu, kde se prvním takovým náznakem stala tzv. železniční konvence.⁹ Po ní pak následovaly další smlouvy obchodní a politické povahy.¹⁰

Srbsko bylo zemí především zemědělského charakteru, a tak se pro Rakousko-Uhersko stalo výhodným zdrojem zemědělských produktů, zejména pak dobytka a obilí, v menší míře sušeného ovoce. Obchodní poměr Srbska ke svému mocnému sousedovi byl dán i tím, že kromě habsburské monarchie nemělo téměř žádné jiné spojení s evropským trhem, na kterém by udalo své zboží.¹¹

Habsburská monarchie od poloviny 70. let 19. století postupně přecházela v ochranářskou obchodní politiku ve snaze monopolizovat trh domácím průmyslem.¹² Právě průmysl se v zemi ve stejné době začal mnohem razantněji rozvíjet a přeměňovat i dříve čistě agrární oblasti na regiony zemědělsko-průmyslové. Z tohoto důvodu bylo výhodné podržet si Srbsko jednak jako agrární zem, ale také, jako ne zcela bezvýznamné odbytiště průmyslových výrobků. To měla zajistit úplná závislost Srbska

⁹Roku 1880 uzavřená železniční konvence, vyplývající ze čl. 38 berlínské smlouvy, zavazovala Srbsko vybudovat do června 1883 trať z Bělehradu do Niše.

¹⁰1881 byla uzavřena tajná vojensko-politická konvence stavící Srbsko do závislosti na rakousko-uherské zahraniční politice. Jinými slovy, Srbsko své veškeré zahraničně-politické kroky mělo nejprve konzultovat s Vídní. Obsahovala i ustanovení o vojenské konvenci. V témže roce byla uzavřena i obchodní smlouva, která pak byla prodloužena v roce 1893. Ta pak platila do března roku 1906.

¹¹SLEPÁNEK, Čeněk: *Hospodářská vývoj Srbska*. Obzor národohospodářský 15, 1910, s. 140. (dále jen ON)

¹²JAKUBEC, Ivan-JINDRA, Zdeněk: *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha 2006. s. 296.

na exportu do monarchie. Stejně tak pro něj bylo nezbytné z monarchie importovat hotové průmyslové produkty, jež si samo nedokázalo vyrobit.¹³

Rakousko-uherská diplomacie našla spojence v osobnostech králů Milana a Alexandra Obrenovićů, kteří proti silnému vlivu Vídně neměli námitek. V Srbsku se však postupně vytvářela touha vzít osud země pevně do vlastních rukou se snahou docílit větší samostatnosti. Ta však předpokládala rozhodnou změnu jak ve vztahu k panovníkovi, tak ve vztahu k Rakousko-Uhersku.

Na přelomu 19. a 20. století bylo Srbsko politicky poměrně rozpolcenou zemí, v níž se vládnoucí dynastie Obrenovićů snažila panovat s co možná největší mírou absolutismu, který chápala jako jedinou možnou strategii jak ovládat málo rozvinutou zemi s velkým poměrem ngramotných obyvatel. Tímto směrem postupovaly i jejich kroky, když v roce 1894 Alexandr (byl na trůně v letech 1889-1903) zrušil na tehdejší evropské poměry dosti liberální ústavu a vrátil zemi konstituci z roku 1869, která mu poskytovala značné pravomoci. Potenciálním spojencem krále byla strana tzv. „napředňaků“, tedy Srbská strana pokroková, jež si v praxi představovala ústavu s relativně vysokým volebním censem.¹⁴ Sledovala tím nastolení postupné modernizace země skrze vzdělanou či ekonomicky zdatnou vrstvu lidí.¹⁵

O zcela odlišnou koncepci usilovala Národní radikální strana. Důsledně prosazovala demokratické pojetí ústavních principů, směřovala i k omezení moci státní správy na obecní úrovni s ohledem na tradiční rovnostářskou společnost. Programově tak směřovala mezi nejširší masu, tedy rolníky, a do první světové války počítala největší podpory.¹⁶

Radikálové zastávali zcela opačná stanoviska než král. A to nejen na vnitropolitické scéně. Poslední Obrenovićové byli typičtí svou astrofilskou orientací, jež byla dána jednak obdivem, tolik typickým Milanovi (panoval v letech 1868-1889), k civilizačním hodnotám Rakousko-Uherska, jednak pragmatickou, nicméně zkostrnatělou hospodářskou politikou. Oproti tomu radikálové směřovali k všeobecně užší spolupráci především s Ruskem, sousedním Bulharskem, ale také etnický nejblíže

¹³SLEPÁNEK, Čeněk: *Srbsko od prvního povstání 1804 do dnešní doby*. Praha 1913. s. 165. (dále jen Slepánek, Č.: *Srbsko od ...*)

¹⁴SLEPÁNEK, Čeněk: *Srbsko od...* s. 75.

¹⁵Programově stáli „napředňaci“ proti tradičnímu rovnostářskému uspořádání společnosti, což považovali za jakousi brzdu rozvoje země. Byli zastánci spíše pragmatické politiky, tj. postupných reforem shora, odmítáním přehnaného rusofilství-Rusko vnímali jako méně výhodného spojence. Spíše hledali inspiraci v zemích Západní Evropy. Představiteli strany byly například Miljutin Garašanin nebo Stojan Novaković.

¹⁶PELIKÁN, Jan-HAVLÍKOVÁ, Lubomíra-CHROBÁK, Tomáš-RYCHLÍK, Jan-TEJCHMAN, Miroslav-VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Dějiny Srbska*. Praha 2004. s. 220.

Černou Horou. Ostatně etnická blízkost obyvatel různých oblastí Balkánu byla další složkou zahraničně-politické koncepce strany.¹⁷ Radikálové se nesmířili s definitivní platností výsledků berlínského kongresu a i nadále kalkulovali, na rozdíl od knížete Milana, např. s připojením Bosny a Hercegoviny.¹⁸ Na konci 90. let 19. století se od Národní radikální strany odštěpila radikálnější frakce mladoradikálů, tzv. Národní nezávislá strana, pro následující léta částí kritici umírněnější „staroradikální“ politiky.¹⁹

V roce 1901 oktrojoval král Alexandr novou ústavu, jež zemi dávala dvoukomorový parlamentní systém. Tento akt měl spíše iluzorně dokázat, že král usiluje o rovnováhu všech mocenských složek a že je přítelem ústavně upravených poměrů. Nicméně král tím přesvědčil jen málokoho, přestože se alespoň pro nějaký ústavní pořádek vyslovili pokrokaři společně s radikály. Následující volby přinesly jasné vítězství tábora radikálů²⁰ a Alexandrovi se nedařilo situaci politicky dobře odhadnout, rychle ztrácel půdu pod nohama. Alexandr se po krátkém intermezzu opět ostře vyhranil proti Národní radikální straně, když pověřil sestavením vlády „neutrálního“ politika Dimitrije Cincar-Markoviće, což mu umožnilo návrat k politice před rokem 1901.²¹

Takový stav věcí, korupce, neprůhlednost, Alexandrova nevypočítatelnost, to vše se zákonitě muselo projevit v negativním postoji společnosti. Tu do velké míry dráždilo také manželství s Dragou Mašinovou, která byla v Srbsku velmi málo oblíbená, a tušené protežování jejích bratrů. Na tomto místě musíme znovu připomenout Alexandrovu austrofilskou orientaci, zděděnou po otci, která byla zvláště v buržoazních kruzích vnímána jako nedůležitější příčina zbrzděného rozvoje srbského hospodářství, a tím pádem i narůstajícího zadlužení země.²²

¹⁷Tzv. velkosrbská myšlenka byla poprvé nastíněna srbským státníkem Iljou Garašaninem v roce 1844 v národně-politickém programu „*Načertanije*“, předpokládala propojení všech území obývaných etnickými Srby v jednom státě. Radikálním poslancům pak sloužila k napadání výsledků berlínského kongresu, nejednou touto ideou mířili i za hranice habsburské monarchii.

¹⁸PELIKÁN, Jan-HAVLÍKOVÁ, Lubomíra-CHROBÁK, Tomáš-RYCHLÍK, Jan-TEJCHMAN, Miroslav-VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Dějiny Srbska*. s. 220-222., Též: STANOJEVIČ, Stanoje: *Dějiny národa srbského*. Praha 1920. s. 413- 414. (dále jen STANOJEVIČ, S.: *Dějiny národa...*); Též: ŽÁČEK, Václav-STRÁČEVIČ, Veselín (ed.): *Dějiny Jugoslávie*. Praha 1970. s. 285.

¹⁹Tzv. „mladoradikálové“ byli oproti Národní straně radikální mnohem více ovlivnění socialistickými idejemi a o poznání radikálnějšími ve vztahu ke králi a požadavku konstituce. Zároveň vyjadřovali neústupnost od národních zájmů. Od přelomu století byly největší silou proti staroradikálům. Jejich představiteli byli např. Ljubomir Živković, Ljubomir Stojanović.

²⁰PELIKÁN, Jan-HAVLÍKOVÁ, Lubomíra-CHROBÁK, Tomáš-RYCHLÍK, Jan-TEJCHMAN, Miroslav-VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Dějiny Srbska*. s. 246-247.

²¹ŽÁČEK, Václav-STRÁČEVIČ, Veselín (ed.): *Dějiny Jugoslávie*. Praha 1970. s. 286.

²² STANOJEVIČ, Stanoje: *Dějiny národa...* s. 424. (=STANOJEVIČ, S.: *Dějiny národa...*)

Srbsko evidentně směřovalo ke změně, a to velmi radikální. Mezi nespokojenci sdruženými v tajné organizaci vedené kapitánem Dragutinem Dmitrijevičem- Apisem zvláště vynikali nižší důstojníci.²³ Ačkoliv se vláda ještě v květnu 1903 všemožně snažila situaci zmírnit, nejhoršímu už zabránit nedokázala. V noci na 11. červen se uskutečnil státní převrat, při němž o život přišli oba královští manželé a některé další osoby z jejich nejbližšího okolí. Novým králem byl prohlášen Petr Kradjordjević (vládl v letech 1903-1918), vnuk vůdce prvního povstání z roku 1804 „Černého“ Petra. Dalším opatřením bylo svolání skupštiny a návrat k ústavě z roku 1888. Nejsilnější politickou klikou se staly obě rusofilské radikální frakce. Okruh střední a vyšší buržoazie slavil. Otevřela se totiž cesta k postupnému uvolňování vazeb na Rakousko-Uhersko, což se v zásadě rovnalo nejdůležitějšímu předpokladu hospodářského a tedy i společenského rozvoje.²⁴ Krvavý převrat v Bělehradě, ačkoliv byl ve Vídni téměř přehlížen, však znamenal, že se Srbsko vydalo směrem politicko-hospodářské emancipace na habsburské monarchii.

Následovaly první samostatné kroky Srbů na poli zahraniční politiky. V roce 1905 vyšlo najevo, že bez vědomí Rakousko-Uherska byla v závěru předchozího roku dohodnuta obchodní konvence s Německem. Takový postup bez vědomí habsburské monarchie způsobil ve Vídni šok.

Tato nově nastoupená linie srbské politiky se však měla záhy velmi negativně projevit na vztahu k Rakousko-Uhersku. Stalo se tak ve chvíli nejméně příhodnou pro zklidnění situace, v době, kdy končila platnost pro Srbsko tolik důležité obchodní smlouvy mezi oběma státy. Rakousko-Uhersko se v žádném případě nehodlalo vzdát svého zásadního vlivu na toto malé balkánské království a přijít tak o jednu ze svých vstupních bran na Balkán, kde se zejména pokoušela spolu s Ruskem zachovat celistvost Turecka a dohlížet na běh událostí s Makedonií.²⁵ Bylo proto odhodláno dát

²³Po převratu 1903 tzv. „spiklenci“, s nimiž byla později spojena i tzv. „spiklenecká otázka“, která rozdělovala srbskou společnost na dva tábory. Jednalo se o to, že řada účastníků převratu posléze působila na vysokých pozicích u bělehradského dvora, přičemž unikala potrestání. Díky tomu byly narušeny i diplomatické styky s některými zeměmi, zejména Velkou Británií.

²⁴NAVRÁTIL, Jan: *Úloha obchodních vztahů mezi Rakousko-Uherským imperialismem a Srbskem v letech 1901-1914*. In: Acta Palackiana Olomocensis Facultas Philosophica, 32, Historica VIII. Praha 1965. s. 18. (dále jen NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...*); Též: PAULOVÁ, Milada: *Balkánské války 1912–1913 a český lid*. Praha 1963. s. 10.

²⁵Roku 1903 uzavřela habsburská monarchie s Ruskem Mürstegskou dohodu, která garantovala zachování statu quo v Makedonii, kde ovšem měly být postupně prováděny reformy. Pro úplnost doplníme, že zde mělo své zájmy též Srbsko, Bulharsko, Řecko, a sice územní.

Srbsku dostatečně důraznou lekci. Dost už na tom, že se v monarchii výrazně ozývaly hlasy z řad agrárníků požadující omezení dováženého srbského kontingentu dobytka.²⁶ Neméně pak situaci komplikovala „uherská krize“, která kalila průhlednost obchodně-politického stavu habsburské říše.²⁷ O nové smlouvě se pak začalo jednat v druhé polovině roku 1905.

1.2. Obchodní styky do celní války

Závislost Srbska byla více jak dvacet let určována obchodními smlouvami z let 1881 a 1893, jež platily do března roku 1903, ale byly prodlouženy ještě o další 3 roky.²⁸ Zejména druhá smlouva významně přispěla k připoutání Srbska k Rakousko-Uhersku, když mu na jejím základě byly poskytnuty speciální výhody pro export ke svému mocnému sousedovi.²⁹ Tím se Srbsku vyplatilo vyvážet téměř veškerou zemědělskou produkci do habsburské monarchie, ovšem za cenu pevného obchodně-politického pouta. Šlo o velmi dobře promyšlenou politiku Rakousko-Uherska, neboť na exportu do Srbska nebylo nijak životně vázané, ale mohlo ho skrze celní styky snadno ovládat. Zvláště to umocňovala ke smlouvě přidružená veterinární konvence, která umožňovala omezení vývozu dobytka či bezprostřední uzavření hranic v případě, že by hrozila domácím producentům nákaza.

Nahlédneme nyní do předložených statistických dat,³⁰ abychom ještě lépe odkryli podmíněnost srbské ekonomiky na rakousko-uherském trhu:

V r. 1879-1883 vyvezlo Srb. zboží za 38,9 mil. din., z čehož do R.-U 30,5 mil din

1884-1888	38,7 mil. din.	33,4mil. din.
1889-1893	46,5 mil. din.	40,7 mil. din.
1894-1898	51,1 mil. din.	45,4 mil. din.
1900-1903	66,0 mil din.	55,2 mil. din.

²⁶Národní listy 45/266, 27.9. 1905, s. 5. (dále jen NL)

²⁷„Uherskou krizí“ máme na mysli spory mezi Vídní a Budapeští v rámci prohlubování uherského separatismu ve věci rakousko-uherského vyrovnání v letech 1903-1907. Objevilo se v ní hned několik požadavků, např. při projednávání nové předlohy zákona o branné moci, jež byla nakonec spojena s otázkou Maďarštiny, jakožto velícího jazyka v uherské armádě, a vůbec rozdělení armád rakousko-uherských, dále otázka zavedení celní unie Uherska s Rakouskem nebo zavedení všeobecného volebního práva i do Zalitavska, které by dokázalo překonat dosavadní Maďarskou hegemonii. Uherská krize pak byla přednostně řešena v celé monarchii a odkláněla řadu jiných otázek na druhou kolej.

²⁸V roce 1903 končilo celé jedno období středoevropských obchodních smluv. Vzhledem k nevyjasněným poměrům mezi Předlitavskem a Zalitavskem byly téměř všechny konvence prodlouženy o 3 roky.

²⁹Například šlo o specifické vylívání zvyšující celní důchody nebo uvalení spotřební daně pouze na výrobky, které nebyly uvedeny ve smlouvě, apod.

³⁰ON 14, 1909, s. 279.

1904	62,2 mil. din.	55,4 mil. din.
1905	72,0 mil. din.	64,7 mil. din.

Z toho nejvyšší hodnotu měl dovoz dobytka, obilí, ovoce. Jiné zboží dosahovalo zanedbatelných čísel.³¹

V r. 1879-1883 dováželo Srb. zboží za 45,8 mil. din., z čehož z R.-U. 41,3 mil. din.

1884-1888	44,5 mil. din.	32,0 mil. din.
1889-1893	38,7 mil. din.	23,5 mil. din.
1894-1898	36,6 mil. din.	21,0 mil. din.
1900-1903	49,7 mil. din.	27,3 mil. din.
1904	60,9 mil. din.	36,6 mil. din.
1905	55,6 mil. din.	33,4 mil. din.

Přičemž největší sumy dosahovaly produkty textilní, železné a cukr.³²

Z čísel je tedy jasné, že naprostá většina srbského vývozu (okolo 80-90%) směřovala do habsburské monarchie. Na dovozu do Srbska pak participovalo Rakousko-Uhersko rovněž většinově (s více jak 50%). Jakmile by se tedy Rakousko-Uhersko rozhodlo pro maximální nárůst hodnoty cel, zisk Srbska by se obrovským způsobem ztenčil. Tímto způsobem se Srbsko dostávalo pod veliký tlak ze strany habsburské monarchie.

2. Na cestě k celní válce

2.1. První krize

S blížícím se koncem účinnosti prodloužené obchodní smlouvy mezi Srbskem a Rakousko-Uherskem v roce 1906, se od druhé poloviny roku 1905 rozbíhaly porady o konvenci nové. Průběh započaté rakousko-uhersko-srbské obchodní konference už na

³¹ NL 46/23, 24.1. 1906, s. 6.

³² Tamtéž.

konci prosince roku 1905 vážně narušil bulharskou stranou zveřejněný výsledek³³ jednání o celní unii Bulharska se Srbskem podepsané v červenci toho roku, čímž se Bulharsko pokusilo přinutit rakousko-uherské vyjednavče opět zasednout k jednacímu stolu. Cestu k úpravě rakousko-uhersko-bulharských celních vztahů totiž značně komplikoval rakouský návrh veterinární konvence, pro Bulharsko méně výhodný než ve vztahu k Srbsku.³⁴ Nicméně dopad této akce byl zcela opačný. Bulharsko zvoleným postupem spíše svou pozici zhoršilo a pro Bělehrad, aniž by se o to jakkoliv zasloužil, protože zveřejnění bylo jednostrannou iniciativou Bulharska, to znamenalo výrazné zhoršení poměru k habsburské monarchii.

Smlouva Vídeň překvapila a dotčená velmoc reagovala dosti podrážděně, přestože se srbská strana snažila o maximální vstřícnost. Srbsko se totiž zajistilo tak, aby na základě průběhu jednání o obchodní konvenci s Rakousko-Uherskem mohlo podle potřeby některé části ve smlouvě o celní unii modifikovat. Navíc podle informací, jež nám poskytují dobové prameny, se nejednalo o celní unii v pravém slova smyslu, neboť nevytvářela jednotné celní území, nýbrž nastínila cestu k jejímu možnému budoucímu uskutečnění.³⁵ Jenže Rakousko-Uhersko přešlo do útoku, tzn., že nutilo Srbsko, aby se zavázalo automaticky přijmout vše, co bude Vídeň žádat.³⁶ Tlak na srbskou vládu byl obrovský i přes to, že smlouva prošla ratifikačním procesem jen v bulharském parlamentu (2. ledna 1906). V srbském o ní ještě nebylo ani jednáno. Navíc z hospodářského hlediska by byly její následky pro Rakousko-Uhersko jen těžko rozpoznatelné, neboť Bulharsko a Srbsko spojovala stejná poptávka po rakousko-uherském zboží.³⁷ Logičtější důvodem tak razantní reakce by bylo, z pohledu Vídně zcela nepřijatelné, samostatné jednání obou států. Habsburská monarchie by jejím akceptováním prakticky dokázala jistý pokles politického vlivu na Balkánském

³³Výsledek jednání mezi Srbskem a Bulharskem měl být tajný až do chvíle, kdy oba státy skončí jednání o obchodní smlouvy s habsburskou monarchií.

³⁴NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...*, s. 21.

³⁵Srbsko-bulharská obchodní smlouva, vesměs zmiňovaná jako celní unie, pouze předkládala specifické výhody v některých oblastech vzájemného obchodování. Obě země si při jednáních o obchodních smlouvách s druhými státy mohli počínat naprosto suverénně, což samo o sobě celní unii vylučovalo. Dovoz měl být sice volný, oba partneři si ale v některých případech podrželi monopolní postavení. Clům by podléhaly produkty importované z jiných zemí nebo výrobky v dané zemi podléhající dani. Z výhod nabízel rozšíření pohraničního obchodu a zrušení pasů. Jednotný celní tarif měl být uzavřen až v roce 1917, tedy po vypršení stávajících smluv (viz ON 11, 1906, s. 55.; Též: ON 11, 1906, s. 95.). Dále se předpokládala speciální komise, jež by bránila podstatnějším rozporům ve vzájemné obchodní politice (viz *Celní unie srbsko-bulharská*. NL 46/5, 6.1. 1906, s. 13).

³⁶Finanční listy 3/4, 28.1. 1906, s. 3. (dále jen FL)

³⁷NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 21.

poloostrově oproti vlastní iniciativě obou jihoslovanských států.³⁸ Rakousko-Uhersko tedy žádalo rozhodné odmítnutí takové smlouvy, což by se podle vládního rady Dra Rudolfa Hotewetze rovnalo úplnému pokoření tohoto státu. Tím se jednoznačně negativně vymezilo vůči jakýmkoliv emancipačním snahám, především ze strany Srbska.³⁹

Srbská vláda navzdory tomu, že si byla vědoma, v jak svízelné situaci se ocitla, se rozhodla nátlaku vzdorovat. V reakci na požadavky diktované z Vídně se Bělehrad pouze uvolil k případné modifikaci smlouvy, čímž by nebyly narušeny zájmy ani jednoho státu. Srbsko by si tak zachovalo plnou politickou suverenitu a Rakousko-Uhersko by uspokojilo své hospodářské potřeby.⁴⁰ Po několikeré výměně diplomatických nót, které však nijak nepřispěly ke společnému konsensu, přistoupila rakouská vláda 22. ledna k přerušení vyjednávání. Ačkoliv úplný bezesmluvní stav měl teprve nadejít, celní válka mezi Srbskem a Rakousko-Uherskem se tímto dnem rozhořela naplno.

Že byl Balkán zájmovou oblastí Rakousko-Uherska, bylo obecně známo. Zvláště pak Srbsko, které bylo loajalitou krále Milana Obrenoviće úzce politicky a hospodářsky spjato s monarchií. Povýšenecká reakce Vídně to jen potvrdila, a navíc dokázala, že se Rakousko-Uhersko nehodlalo jednoduše smířit s oslabením vlastní pozice v oblasti Balkánu.

Přestože měl provizorní celní tarif vypršet až 1. března 1906, již 22. ledna bylo z Pešti zpět za hranice vráceno sedm vagónů dobytka.⁴¹ Tento krok byl odůvodněn nákazou snětí slezinou u rohatého dobytka v devatenácti případech a laxním přístupem srbské strany, která ani přes vyzvání nejednala, čímž porušila čl. XXI. platné veterinární konvence z roku 1893. Obdobný zákrok se týkal drůbeže (mor a cholera) a prasat (prasečí mor), jež dal celé anabázi jméno „prasečí válka“. Na základě tohoto článku se tedy zakazoval dovoz a průvoz veškerého srbského dobytka a drůbeže Uhrami.⁴² Lze však předpokládat, že obrana před možnou nákazou byla, jak napovídá načasování, jen záminkou k politickému nátlaku. Vzhledem k závislosti srbského exportu na Rakousko-Uhersku, byl zákaz velmi silnou zbraní. Srbsko odpovědělo odmítnutím proclívat některé z rakousko-uherských komodit, a tím je fakticky uvést na trh.

³⁸SLEPÁNEK, Č.: *Srbsko od...* s. 250.

³⁹ON 11, 1906, s. 93.

⁴⁰*Bulharsko-srbská celní unie*. NL 46/15, 16.1., 1906, s. 5.

⁴¹*Pro celní unii srbsko-bulharskou*. NL 46/21, 22.1. 1906, s. 5.

⁴²*Celní konflikt rakousko-srbský*. NL 46/24, 25.1., 1906, s. 5.

Obraťme na okamžik pozornost k ohlasům veřejnosti týkajících se výše popsaných událostí. Je zřejmé, že valná část veřejnosti chápala podobné úvahy o celní unii jako možnost k postupnému užšímu, nejen hospodářskému, sblížování balkánských zemí. V tomto smyslu například *Národní listy* komentovaly k podepsání připravenou smlouvu o srbsko-bulharské celní unii jako analogii sjednocování Německa, jehož základem byla právě hospodářská jednota. Přesto ale považovali za zásadní snahu vymezit se proti vlivu Rakousko-Uherska.⁴³ Na rozdíl od vládních kruhů převládal mezi širší „slovanskou veřejností“ kladný vztah k jednání obou států, naopak s velkým nepochopením se hledělo na postoj Vídně a vídeňského tisku, jež prý zaváděním různých intrik a dezinformacemi rozeštvával obě smluvní strany.⁴⁴

Různé reakce vyvolal tento spor v obchodních kruzích. Na jedné straně byla nesouhlasně přijímána neústupnost rakousko-uherské vlády, která tak v podstatě dávala v šanc své trhy konkurenci z jiných států. V tom smyslu napsaly *Finanční listy*, že i když Srbsko sice na Balkáně není hlavním odběratelem rakousko-uherského zboží, tak „budou-li trhy tamní ovládnuty obchodem anglickým, italským a německým, utrpí tím nemálo náš obchod balkánský vůbec. Tak pracuje diplomacie rakouská soustavně k tomu, abychom ztratili i poslední své posice balkánské“.⁴⁵ Zároveň se ale objevily názory hledající vinu v politice balkánských států, která vzhledem k sebevědomému vystupování habsburské monarchie jen bránila vzájemnému dorozumění. Takový postoj zaujímal například odborový šéf výkonného výboru Klubu průmyslníků Bažant, že se „musí ... za všech okolností vystoupiti proti neblahé obchodní politice balkánských států pevnou, avšak také moudrou politikou Rakousko-Uherska“.⁴⁶

Obecně panovala shoda, že celní konflikt má spíše než hospodářské, tak politické kořeny. V souladu s tímto tvrzením například vystoupil na schůzi Obchodní a živnostenské komory v Praze 31. ledna 1906 její president Antonín Řivnáč s řečí, v níž, aniž by si troufal kritizovat oprávněnost celní konfliktu, předpokládal, že „vlastní příčina jeho jest patrně politická než hospodářská. Neboť záminka jeho, celní unie bulharsko-srbská, nezdá se ... býti ze stanoviska hospodářského tak důležitá, aby ospravedlnila tento boj“.⁴⁷

⁴³Za lepší budoucnost Slovanů balkánských. NL 46/4, 5.1. , 1906, s. 1.

⁴⁴FL 3/4, 28.1. 1906, s. 3. Též: NL 46/12, 13.1. 1906, s. 5. Též: NL 46/13, 14.1. 1906, s. 5.

⁴⁵FL 3/4, 28.1. 1906, s. 3.

⁴⁶Srbsko-bulharská celní unie. NL 46/19, 20.1. , 1906, s. 5.

⁴⁷Obchodní a živnostenská komora v Praze. NL 46/31, 1.2. 1906, s. 5.

Shoda panovala také v obavách z důsledků celní války pro české průmyslové prostředí. Přestože vývoz do Srbska pro něj nebyl prvořadý, tak „*válečné náhrady zaplatí náš průmysl*“.⁴⁸ Na místě byly i úvahy o dopadech zákazu dovozu dobytka na vnitřní rakousko-uherský trh. Na téže schůzi pražské Obchodní a živnostenské komory se komorní rada Al. Vaníček domníval, že to „*bude ... mítí za následek opětné zvýšení cen*“.⁴⁹

V této souvislosti musíme poznamenat, že v Rakousko-Uhersku v té době se značnou intenzitou, a samozřejmě v zájmu domácích agrárních kruhů, narůstaly ceny masa. Na spojitost zdražování masa a konfliktu se Srbskem ještě narazíme později.

Jak můžeme soudit z článků *Národních listů*, téměř jednohlasně reagovala srbská veřejnost. Spory o celní unii v Srbsku *Národní listy* považovaly spíše za smyšlenky vídeňského tisku⁵⁰ dané negativním postojem k jihoslovanským zemím jako celku. V okamžiku uzavření hranice projevily srbské obchodnické kruhy podporu bělehradské vládě a jejímu počínání. S povděkem by bylo přijato narovnání poměru mezi oběma státy, avšak „*pokud by jí nebylo uraženo národní vědomí*“, komentovala nastalou situaci srbská národohospodářská rada.⁵¹ Z toho je patrné, že se Srbsko mohlo opřít o vlastní národní hrdost, a to i s vědomím značných ztrát. V tomto smyslu *Národní listy* tlumočí stanovisko obchodnictva, otištěné v srbském časopise *Trgovinski Glasnik*: „*Na Srbsku jest, aby dokázalo svým protivníkům, přátelům i Srbstvu, že je silno a schopno života. Srbští obchodníci a hospodáři dostojí v tomto osudovém okamžiku své povinnosti k vlasti. Srbsko ustoupiti nemůže*“.⁵² Jak je tedy patrné, obyvatelstvo se rozhodně postavilo za svoji vládu. To se nakonec projevilo i na „*táborech lidu*“, které projevovaly odpor proti politice Rakousko-Uherska.

Nicméně se objevily i pochybnosti o schopnosti Srbského království vzdorovat sousednímu mocnářství, jež vycházely především z řad liberálů.⁵³ Liberální politici zúčastnění ve skupštině byli připraveni hlasovat proti předloze o celní unii srbsko-bulharské.⁵⁴

Díky vyhrocené situaci se objevovalo velké, až nepřehledné, množství zpráv přibližujících reakce srbské vlády a veřejnosti. Faktem ovšem je, že se Bělehrad vydal

⁴⁸Obchodní a živnostenská komora v Praze. NL 46/31, 1.2. 1906, s. 5.

⁴⁹Tamtéž.

⁵⁰Celní unie srbsko-bulharská. NL 46/13, 14.1. 1906, s. 5.

⁵¹Pro celní unii srbsko-bulharskou. NL 46/22, 23.1.1906, s. 1.

⁵²Celní konflikt Rakouska se Srbskem. NL 46/27, 28.1. 1906, s. 2.

⁵³NAVRÁTIL, J.: Úloha obchodních vztahů... s. 22.

⁵⁴Celní konflikt rakousko-srbský. NL 46/25, 26.1., 1906, s. 4.

cestou opatrnosti tak, aby se pokud možno nezhoršily vyhlídky na co nejrychlejší zmírnění sporu, na kterém měl eminentní zájem. V souladu s tím činila vláda tak, aby nikterak nevybočovala z linie nastavené dosavadní celní konvencí, která ztrácela svou účinnost k 1. březnu toho roku.⁵⁵ I naděje na přijetí smlouvy o srbsko-bulharské celní unii ve skupštině se vzdalovala s tím, jak rostl odpor Srbů k jednání bulharské vlády ze samého závěru roku 1905. Tedy, když zveřejnila tajnou smlouvu o unii, což nastartovalo spor s Rakousko-Uherskem. Přesto se nevyhnula několika drobným tahům, kterými rakousko-uherským obchodníkům ztrpčovala příhraniční obchod. Například tím, že zavedla opět povinnost prokazovat se při přechodu hranic průvodními listy psanými v srbštině.⁵⁶

V Bělehradě si byli zajisté vědomi hrozících následků a byli nakloněni urovnání sporu. Dobře věděli, že smát se bude až ten třetí, Bulharsko, kdežto ani jedna z rozhádaných stran z toho mít užitek nebude. Za dané situace se v Srbsku pomalu prosazoval názor nepodávat smlouvu o celní unii k ratifikaci do parlamentu, v opačném případě by se cesta k dorozumění uzavřela.⁵⁷ Zároveň se v Srbsku usilovalo o to, jak předejít akcím, které by mohly být Vídní považovány za provokaci. Tak byla například odmítnuta návštěva bulharských obchodníků v Bělehradě.⁵⁸

Tendenci k uvolnění napětí projevila i rakousko-uherská strana. Přispěl k tomu zejména tlak na Rakousko-Uhersko pramenící ze stále hmatatelnější hrozby ztráty srbského trhu, který ho navíc spojoval s dalšími balkánskými trhy. Tento tlak se zvýšil zvláště poté, co srbským parlamentem prošel návrh předlohy smlouvy s Německem.⁵⁹

Důležitý byl i ten fakt, že se dosti komplikoval přísun dobytka na masné trhy. Je třeba mít na paměti, že právě ze Srbska se do monarchie dovážela většina z celkového importu dobytka. Ještě v roce 1905 to bylo na 82% dobytka hovězího (tj. 18,14 mil. K.), 65% dobytka vepřového (tj. 17,14 mil. K.).⁶⁰ Například na českém trhu by se ztráta tohoto zdroje projevila především na rostoucích cenách masa než na jeho nedostatku. Celé Předlitavsko totiž bylo cílem dovozu uherského dobytka a vlastní uherská spotřeba pak byla kryta srbským masným zbožím, takže samotné

⁵⁵*Celní konflikt rakousko-srbský*. NL 46/27, 28.1. 1906, s. 5.

⁵⁶*Celní konflikt rakousko-srbský*. NL 46/25, 27.1. 1906, s. 4.

⁵⁷*Celní konflikt srbsko-rakouský*. NL 46/30, 31.1. 1906, s. 5.

⁵⁸*Celní konflikt srbsko-rakouský*. NL 46/37, 7.2. 1906, s. 5.

⁵⁹NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 22.

⁶⁰NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 14.; Za rok 1905 bylo do Rakousko-Uherska dovezeno dohromady 290 965 kusů jatečního dobytka, přičemž 190 705 kusů ze Srbska (viz TEKLÝ, Vilém: *Směr domácí produkce telecí dle změněných poměrů*. NL 46/96, 7.4. 1906, s. 9.).

Uhersko bylo cílem 80-90% srbského exportu do monarchie.⁶¹ V celé habsburské říši tak existoval provázaný systém zásobování trhu, kde se ztráta jedné položky automaticky projevovala v celé jeho šíři. V tomto smyslu měla hraniční uzavěra negativní vliv na masný trh, jak o tom nakonec svědčí zprávy z vídeňského dobytčího trhu. Ve snaze pokrýt nastalou ztrátu se hledaly jiné zdroje, mimo jiné v Bosně, avšak srbský import plně nenahradily.⁶² V tomto ohledu se musela rakousko-uherská vláda s vědomím existence problematiky drahoty masa chovat poměrně opatrně.

V polovině února 1906 byla obnovena oboustranná komunikace. Rakousko-Uhersko opustilo svůj nekompromisní postoj k srbsko-bulharské iniciativě, naproti tomu Srbsko projevilo ochotu k modifikaci oné smlouvy podle přání Vídně. Přispěla k tomu vzájemná výměna názorů Srbska a Bulharska, na základě kterých oba státy uznaly jako prvořadé upravení obchodních styků Srbska s habsburskou monarchií. Po těchto ústupcích se otevřela opět cesta k jednání o nové smlouvě,⁶³ ke které však vedla ještě poměrně dlouhá a trnitá cesta.

2.2. Modus vivendi

Do konce platnosti dosavadního provizoria si obě strany vyměnily své návrhy, které měly určit směr jednání. 2. březnem 1906 nastal bezesmluvní stav mezi oběma státy a byly zavedeny tzv. maximální celní tarify vztažené na veškeré zboží, které sice vzájemný obchod udržovaly, ale velmi ho zatěžovaly nejvyššími možnými cly. Tímto dnem tak byla oficiálně vyhlášena celní válka. V zájmu obou vlád bylo dojít co nejdříve shody a uzavřít obchodní provizorium řízené pravidlem o tzv. nejvyšších výhodách běžně užívaných v takových situacích.⁶⁴

Dne 18. března bylo v tomto směru docíleno prozatímní shody, jejímž plodem bylo provizorium založené na bázi nejvyšších výhod. Tato provizorní smlouva nabyla okamžité platnosti. Obecně by se dalo soudit, že vítězně vyšlo z jednání Rakousko-Uhersko. Jeho pozici do značné míry posílila i vládní krize v Srbsku. Podařilo se mu prosadit vlastní návrh modu vivendi z 27. února, které odstraňovalo „celní šraňky“.

⁶¹ON 11, 1906, s. 94.; Též: VIŠKOVSKÝ, Karel: *K otázce zdražení masa a jiných potřeb*. ON 11, 1906, s. 65-84.

⁶²Vídeňský dodatečný trh dobytčí. NL 46/32, 2.2. 1906, s. 4.

⁶³Celní konflikt srbsko-rakouský. NL 46/53, 23.2. 1906, s. 5.

⁶⁴Autonomní (též maximální) celní tarif umožňoval nastavení libovolné výše cla. Provizorium na bázi „nejvyšších výhod“ znamenalo, že obě strany mohly užívat taxy celních tarifů platné pro další státy. V praxi tak ale došlo k výraznému růstu výše cla.

Srbsko rušilo veškerá represivní opatření, naproti tomu mu byl umožněn export drůbeže a čerstvého masa. Dovozy živého srbského dobytka nestálo na první pohled také nic v cestě. Ten však měl být posuzován „případ od případu“, čímž se údajně rakousko-uherská strana kryla proti zavlečení nákazy. Fakticky ale tímto způsobem drželo v ruce silnou zbraň namířenou na Bělehrad podobnou té, jakou byla ona veterinární konvence z roku 1893. Na zboží, jež bylo do Srbska do 28. února dopraveno neprocleno, se vztahoval tehdejší celní tarif.⁶⁵

Tímto způsobem nastavený „modus vivendi“ měl trvat nejdéle do 31. května 1906 nebo do doby, kdy by byla uzavřena definitivní smlouva. Předpokládalo se tedy, že se v jednáních o standardní konvenci bude i nadále pokračovat.

Již od počátku roku 1905 byla diskutovaná předloha zákona o půjčce na nákup materiálu pro stavbu železnic a pro zakázku na dodávku rychlopalných děl pro armádu. Předpokládanými zdroji potřebného kapitálu měly být francouzská Banque Ottomane a německá Berliener Handelsgesellschaft, přičemž nákup výzbroje se měl uskutečnit u francouzské firmy Schneider-Creusot a německého podniku Krupp. Kritika vládního návrhu stran opozice nakonec přivedla pád vlády Nikoly Pašiče. Především mladoradikální opozice tušila rázný odpor ze strany mocného souseda. A tušila správně. Dočasný odchod vlády Nikoly Pašiče nebyl jediným důsledkem. Dělová otázka se podílela na zhoršení vztahu s Rakousko-Uherskem, které hodlalo prosadit svá děla ze Škodových závodů. Otázka dodávek děl pro Srbsko pak během jednání o uzavření nové obchodní smlouvy mezi oběma státy hrála významnou roli.⁶⁶

Bylo pravděpodobné, že Rakousko-Uhersko bude otázkou nové smlouvy podmiňovat objednávkou škodových děl.⁶⁷ Srbská vláda se proto pokusila o taktický úhybný manévr, když vyhlásila soutěž o dodávku na základě kvalitativních zkoušek. Na podkladě výsledku testů děl měla odborná komise vládě doporučit dodavatele.⁶⁸ Přesto se dělová otázka stala dlouhodobě, spolu se stále nedořešenou otázkou spikleneckou, silně destabilizujícím prvkem na srbské politické scéně.⁶⁹

⁶⁵NL 46/75, 17.3. 1906, s. 4.; Též: *Obchodní provisorium se Srbskem*. NL 46/78, 20.3. 1906, s. 1.; Též: FL 3/11, 18.3. 1906, s. 4.

⁶⁶Často se otázka dodávek děl pro srbskou armádu uváděla jako nejdůležitější příčina vzniku celní války. Šlo spíše jen o další záminku k nátlaku na Srbsko.

⁶⁷DENIS, Ernst: *Velké Srbsko*. Praha b. d. s. 136.; Též: *Dělová otázka srbská a otázka spiklenců*. NL Odpolední vydání 46/101, 12.4. 1906, s. 1.; Též: *Kuráž hr. Goluchovského*. NL 46/110, 22.4. 1906, s. 1.

⁶⁸NL, 46/141, 23.5. 1906, s. 3.

⁶⁹STANOJEVIČ, S.: *Dějiny národa...* s. 427.; Též: ŠUSTA, JOSEF: *Světová politika v letech 1871-1914* V. Praha 1930. s. 138.

V první polovině dubna 1906 se uvolnila situace kolem uherské krize v habsburské monarchii, když obě strany svolily k ústupkům. Z hlediska vývoje hospodářské politiky bylo rozhodující zachování dosavadního statu quo v otázce celní, tj. že byla zachována celní unie Předlitavska a Zalitavska. Tím byla odbourána hrozba dvojího jednání o ratifikaci obchodních smluv v rámci Rakousko-Uherska, které by plynulo z rozdílných hospodářských zájmů. V Srbsku to vyvolalo jistou míru naděje na zmírnění postojů mocnářství, především Uherska, k jihoslovanskému státu.⁷⁰ Přesto ale prozatím konečná úprava celní unie neexistovala, takže v podstatě Vídňi chyběl pevný mandát k uzavírání obchodních smluv.⁷¹

Agresivní stanovisko rakousko-uherské vlády v politice vůči Srbsku podporovali především poslanci prakticky všech agrárních klubů. Jejich zájmem bylo dovoz srbského dobytka omezit na nejvyšší míru, což by logicky domácím producentům zajišťovalo růst zisků i vlivu. Agráři se stavěli proti uzavření definitivní smlouvy, kterou by se, jak předpokládali, výrazně snížil prostor pro manévrování.⁷² Němečtí agráři tak například vládě navrhovali, aby při jednáních o nové smlouvě netrvala na dovozu srbského dobytka.

V této rétorice se však agráři dostávali do ostrého střetu s názory hájícími průmyslové zájmy a vrstvami s nimi úzce provázanými. Ty předpokládaly, že omezení v otázkách srbského dovozu by velmi zkomplikovalo, ne-li úplně zablokovalo jednání o dohodu, což by se pochopitelně nutně dotklo i obchodů zainteresovaných průmyslových podniků, neméně by se to pak dotklo cílové skupiny, tedy spotřebitelů. Tento rozpor prokázala diskuse o pilném návrhu německých agrárních z dubna 1906. Rakouský sociální demokrat, poslanec Seitz, při ní prohlásil, že *„uzavření rakouských hranic není zájmem rakouským, nýbrž jen zájmem rakouských agrárních a co horšího, zájmem uherských dobytkařů a maďarských magnátů“*.⁷³

⁷⁰NL 46/68, 10.3. 1906, s. 4.

⁷¹Uherská krize znemožňovala vytvoření zákona o celní unii, takže obchodní vztah obou částí monarchie byl prozatím upraven jen vládním nařízením platným od 1. března 1906 (viz HLAVÁČEK, František: *Naše situace obchodně politická*. FL 3/15, 15.4. 1906, s. 1).

⁷²*Agrární poslanci a smlouva se Srbskem*. NL 89, 31.3. 1906, s. 5.

⁷³NL 46/113, 25.4. 1906, s. 2.

2.3. Konec kompromisu

Po dobu trvání provizoria, tj. do 31. května 1906, se v jednáních o uzavření obchodní smlouvy takřka nepokročilo. Došlo pouze k výměně návrhů, které však neměly dostatečný potenciál, aby dovedly obě strany k všeobecné spokojenosti. Dle informací, čerpaných z národohospodářského týdeníku *Finanční listy*, usilovalo Srbsko o navýšení celního tarifu vztahujícího se na produkty průmyslové výroby. To souviselo nejen s úsilím o pokrok v industrializaci Srbského království, ale také mohlo podle *Finančních listů* jít o snahu vyvinout větší tlak na Rakousko-Uhersko s cílem donutit ho přistoupit k ústupkům také z jeho strany. Podobný krok byl však pro Rakousko-Uhersko z hlediska průmyslových zájmů nepřijatelný. Vídeň pohrozila opět úplnou celní válkou, pokud nebude jejím průmyslovým požadavkům vyhověno.⁷⁴ Patrně tím podpírala své stanovisko k otázce objednávky děl pro Srbsko, protože bělehradská vláda dala příslib, že je ochotna učinit v Rakousko-Uhersku blíže nespecifikovanou objednávku v hodnotě 26 milionů korun.⁷⁵

Pro výše zmíněné rozpory byla jednání celní a obchodní konference přerušena do doby, kdy budou na základě dalších návrhů protistran překonány. K celní válce, jak hrozila rakousko-uherská strana, nakonec nedošlo, když bylo 31. května provizorium prodlouženo na dobu neurčitou, přesněji řečeno do chvíle, kdyby byla uzavřena smlouva. Jednání celní a obchodní konference byla opětně obnovena v polovině června, ale podle zpráv *Národních listů* se hlavním předmětem porad stala jen otázka dalšího prodloužení provizoria.⁷⁶ Rakousko-uherští vyjednavací v tomto ohledu spojovali provizorium s otázkou objednávek u rakousko-uherských průmyslových podniků, zejména pokud šlo o děla, nebo dávali Srbům najevo, že mělo-li by být provizorium prodlouženo, musel by se nejprve Bělehrad nejméně zříci rozhodnutí v dělové otázce po dobu jeho trvání.⁷⁷ Bylo možné předpokládat, že tomuto ultimátu se Srbsko nepodvolí. Přijetí objednávky pro armádu z Rakousko-Uherska by také značně zvýšilo vojenskou závislost Srbska na monarchii.⁷⁸ Ostatně i v tomto duchu se v telegramu *Národních listů* z Bělehradu 4. července psalo, že přijetí takových

⁷⁴FL 3/22, 3.6. 1906, s. 4.

⁷⁵NL 46/141, 23.5. 1906, s. 4; Též: FL 3/27, 8.7. 1906, s. 4.

⁷⁶*Obchodní smlouva se Srbskem*. NL 46/175, 27.6. 1906, s. 5.

⁷⁷*Obchodní smlouva se Srbskem*. NL 46/181, 3.7. 1906, s. 5.

⁷⁸Paulová, Milada: *Balkánské války 1912-1913 a české lid*. Praha 1963. s. 11.

podmínek by znamenalo „*zřeknutí se státní samostatnosti a neodvislosti Srbska*“.⁷⁹ Takové stanovisko zaujala i srbská vláda a odmítla spojovat věc provizoria s objednávkou děl.

V otázce průmyslových cel sehrála svou roli smlouva uzavřená mezi Srbskem a Německem v únoru 1906, která pak byla od května ještě dále doplňována. Rakousko-Uhersko se totiž v otázkách výše cel dožadovalo alespoň stejných tarifů, jaké byly poskytnuty onou smlouvou právě Německu,⁸⁰ a tak částečně napravit své ztráty z nově uzavřené smlouvy s Německem.⁸¹

Srbská vláda měla v úmyslu na základě jednání o provizoriu uzavřít pro obě strany přijatelný kompromis a to takovým způsobem, aby dojednané podmínky nebyly závazné pro budoucí smlouvu alespoň do doby, než budou rakousko-uherské požadavky projednány parlamentem v Bělehradě. Kompromisem bylo myšleno dosavadní provizorium, avšak s výjimkou veterinárních opatření. V tomto případě by podmínky provizoriem dojednané přešly automaticky do konečné obchodní smlouvy.⁸² Tento návrh byl ve Vídni označen za nedostatečný, neboť jak *Národní listy* citují vídeňskou korespondenční kancelář: „*zachování nynějšího provisoria ... obsahuje nebezpečí, že Srbsko do té doby mohlo by velkou část svého dobytka na vývoz dopravit za hranice, že by pro velkou část nejdůležitějších předmětů rak.-uherských, ..., nenastalo by zlepšení proti dřívějšímu ...*“.⁸³

Vzájemný poměr se tak znovu podstatně zhoršil. Nejen proto, že nedošlo ke shodě a jednání bylo opět přerušeno, ale i vzhledem k tomu, že stávající provizorium nebylo nikterak časově ohraničeno a bylo proto možné od něho ze strany účastníků kdykoliv odstoupit. Rakousko-Uherský ministr zahraničí hrabě Agenor Gołuchowski⁸⁴ 5. července ve své delegační řeči naznačil, že existuje reálná hrozba uzavření hranic pro srbský dovoz, poněvadž druhá strana není ochotna provést ústupky, ba naopak, že usilovala o zvýšení podílu svých výrobků na rakousko-uherském trhu, čímž by se výrazně zvýšila závislost říše na srbském dovozu a naopak by to snížilo manévrovací možnosti Vídně vůči balkánskému sousedovi. V tomto směru tedy Gołuchowski

⁷⁹*Smluvní provizorium se Srbskem*. NL 46/182, 4.7. 1906, s. 4.

⁸⁰FL 3/27, 8.7. 1906, s. 4.

⁸¹Od 1. března platná smlouva mezi Rakousko-Uherskem a Německem rušila řadu dříve platných výhod, zvláště pro habsburskou monarchii, a tak Vídeň usilovala o částečnou nápravu skrze potenciální smlouvu se Srbskem (viz ON 12, 1907, s. 52.).

⁸²*Celní válka rakousko-srbská*. NL, 46/185, 7.7. 1906, s. 5.

⁸³Tamtéž; Též: FL 3/27, 8.7. 1906, s. 4.

⁸⁴Byl ministrem zahraničí v letech 1895-1906.

nedával příliš mnoho šancí prodloužení provizoria. Popřel ale, že by snad hlavním důvodem byla ona choulostivá dodávka pro srbskou armádu.⁸⁵

3. Celní válka-první etapa

3.1. Bezesmluvní období 1906-1908

Sedmého července roku 1906 byla opětovně zahájena celní válka, když na obou stranách vešel v platnost autonomní tarif a rakousko-uhersko-srbské hranice byly uzavřeny s odůvodněním prevence proti nákaze dobytka.

Přes několik marných pokusů o obnovení jednání, převážně učiněných ze strany Srbska (v září a, po pádu ministra Gołuchowského, koncem října 1906), se až do června roku 1907 situace nezměnila.

Národní listy komentovaly zmařená jednání tím, že Rakousko-Uhersko postupovalo tak, aby Srbsko vždy muselo říci poslední slovo a jevílo se zodpovědným za vzniklou situaci. Doslova píše, že „*Vídeň nechce přijmout zodpovědnost za případnou roztržku Srbska s Rakousko-Uherskem*“.⁸⁶

V rakousko-uherských vládních kruzích se obecně usuzovalo, že pro Srbsko by trvalejší celní konflikt znamenal vážné materiální ztráty. Předpokládalo se proto, že Srbsko ve svém odporu dlouho nevydrží.

Podobného názoru byla široká veřejnost, která však v otázce účelnosti byla rozpolcená, jak ostatně již ukázaly výše zmíněné příklady z prvního bezesmluvního období z konce února 1906. Jak citelně mohlo být Srbsko poškozeno, se snažil veřejnosti nastínit týdeník *Finanční listy* za pomoci několika čísel. Srbský vývoz činil za rok 1905 úhrnem 43,4 mil. franků, což bylo pod dlouhodobým průměrem z let 1900-1904, který činil 65,2 mil. Do Rakousko-Uherska se vyváželo mezi léty 1900-1904 na 84,8% srbského vývozu, přičemž podíl exportu dobytka byl 52%, tj. 190176 kusů, celkem za 38,6 milionu korun.⁸⁷ *Finanční listy* tedy poukazovaly, jak citelně mohlo být Srbsko zasáhnuto celní válkou. Druhým dechem však dodávaly, že v Srbsku panuje odhodlání Rakousko-Uhersku neustoupit. Pro dokreslení situace dodejme ještě jiná

⁸⁵*Delegace*. NL 46/184, 6.7. 1906, s. 1.

⁸⁶*Celní válka se Srbskem*. NL 46/271, 2.10. 1906, s. 4.

⁸⁷FL 3/28, 15.7. 1906, s. 4. Srovnání s těmito čísly nabízí Jan Navrátil ve svém citovaném díle, kde uvádí, že srbský vývoz činil za rok 1905 72 mil. korun, což je výrazně lepší bilance, než činil předchozí čtyřletý průměr (viz NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 12.).

čísla. Jan Navrátil ve své studii k úloze obchodních vztahů uvádí informace převzaté z vídeňských novin *Wiener Zeitung* a sice, že ve chvíli, kdy došlo k druhému bezesmluvnímu období, bylo k vývozu připraveno za 20 mil. din. obilí, za 15 milionů ovoce a za 8 mil. din. dobytka.⁸⁸ Národní listy uvádějí, že ve stejnou dobu bylo k vývozu připraveno na 40 tisíc kusů hovězího dobytka.⁸⁹

Co se týká postojů srbské veřejnosti, je důležité poznamenat, že již na začátku června 1906 byla vyřešena otázka tzv. „spiklenců“, ⁹⁰ která velkou měrou veřejnost rozdělovala a nemálo přispěla k vládní krizi. Jakmile byla v tomto ohledu roztržka zahlazena, zjemňovaly se třecí plochy i v dalších politických otázkách.

K relativnímu sblížení tak došlo ve vztahu k nově vzniklé celní válce. Postup vídeňské vlády nakonec přiměl mladoradikální opozici podpořit stanovisko zastávané kabinetem Nikoli Pašiče. Přes to zde stále existovaly rozdílné pohledy na úvěrovou politiku.⁹¹ Odpor kladený Rakousko-Uhersku ze strany Radikální strany byl mladoradikály vítán. Ostatně se v minulosti stal spíše neutrální postoj radikálů k austrofilské politice Milana Obrenoviće podstatou rozkolu uvnitř strany a vzniku obou zmíněných frakcí. Národní listy odcitovaly prohlášení vůdce mladoradikálů Ljubomira Stojanoviće, jenž o vnitropolitických vztazích a celní válce řekl, že jsou „*marné naděje Rakouska na rozpory mezi námi. Ty jen vnitřních věcí se týkají. Ve sporech zahraničních jsme za jedno všichni*“.⁹² Nejvíce zdrženlivé stanovisko ve vztahu k vládní politice „rezistence“ vůči habsburské monarchii zastávali „narodňaci“, tj. Národní strana (liberální),⁹³ kteří se k celní válce vymezovali spíše negativně.

Podporu postoji srbské vlády vyjádřil znovu také srbský obchodnický spolek, který byl, a podobně se za celý srbský lid vyjadřovali i četní politikové, připraven přinést i „*citelné oběti pro nezávislost, čest a zájem Srbského království*“, ale zároveň vyzval vládu k rychlému uzavření obchodních smluv s dalšími státy.⁹⁴

⁸⁸NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 24.

⁸⁹*Obchodní smlouva se Srbskem*. NL 46/184, 6.7. 1906, s. 5.

⁹⁰Řada důstojníků, patřící do okruhu „spiklenců“, působila po převratu stále v okruhu královského dvora. V červnu 1906 však byli penzionováni, což bylo v Srbsku přijato za dostatečné. Odrazilo se to i v zahraničně-politických vztazích, nejviditelněji ve vztahu k Anglii, která téměř po třech letech ustavila v Bělehradě opět svého velvyslance.

⁹¹Do srpna 1905 vládla Národní radikální strana v čele s Nikolou Pašičem. Od srpna 1905 do března 1906 vládl mladoradikální kabinet Ljubomira Stjanoviće, po něm se opět ujali vlády staroradikálové, nejprve vedení Savou Grujićem, od dubna 1906 pak Nikolou Pašičem. Příčinou střídání těchto vlád byla mimo jiné úvěrová otázka.

⁹²NL 46/190, 12.7. 1906, s. 5.

⁹³Strana s velmi omezeným vlivem, orientovala se spíše směrem na Rakousko-Uhersko. Nejvýraznějším jejím představitelem byl Jovan Avakumović.

⁹⁴NL 46/187, 9.7. 1906, s. 1.

Nicméně ještě během prvního měsíce nebylo veřejnosti, a patrně ani celé řadě politiků, zcela jasné, jaké jsou příčiny krachu jednání o obchodní smlouvu srbsko-rakousko-uherskou. Řadě domněnek a vlastních interpretací se nevyhnul ani dobový tisk, zejména pak rakouský, který psal o Srbsku v dosti negativních konotacích. S odkazem na tento problém byl v parlamentu interpelován zejména ministerský předseda Nikola Pašić. Aby ustaly spory plynoucí z neznalosti oné problematiky, bylo ve vládě rozhodnuto uveřejnit tzv. *Modrou knihu*, která obsahovala soubor osmi vyměněných nót a depeší vztahujících se k průběhu jednání mezi oběma stranami od 16. března do 7. července 1906.⁹⁵ Její zveřejnění mohlo srbské straně posloužit jako obhajoba ve zmíněném sporu, naopak straně rakousko-uherské, zvláště pak její diplomacii, mohla výrazně poškodit renomé. *Modrá kniha* byla projednána v tajné schůzi skupštiny již 31. července, 8. srpna pak byla nabídnuta široké veřejnosti a to s vědomím hraběte Gołuchowského, jenž byl dokonce požádán o vyjádření.⁹⁶

3.2. Srbská obrana

Aby mohla být srbská vláda pevná ve svých postojích, musela urychleně jednat. Na konci července přišel do srbského parlamentu návrh zmocňovacího zákona,⁹⁷ který měl značně urychlit vytvoření sítě nových obchodních smluv. Postupně přicházela i další opatření.

Srbsko si z dosavadního vývoje poměrů odneslo důležitou zkušenost. Bylo si vědomo své zranitelnosti vyplývající z úplné závislosti na rakousko-uherském trhu. Pakliže uvažovalo o větší míře samostatnosti i po stránce hospodářské, muselo se pokusit navázat hlubší obchodní styky také v jiných částech světa. Motivována touto potřebou budoucí jistoty uvolnila vláda nemalé finanční prostředky, 500 000 din., na hledání potenciálních odbytišť nejen v Evropě. Za tímto účelem vysílala speciální komise a zřizovala obchodní agentury ve Varně, Cařihradě, Alexandrii, Marseille, Londýně, Antverpách, atd..⁹⁸ Byl to krok o to pochopitelnější, že právě v danou chvíli přicházela na pořad dne jednání o uzavření, resp. o prodloužení obchodních smluv i s dalšími státy, mimo jiné Ruskem, Itálií, Řeckem, Rumunskem, Francií, Anglií, Belgií

⁹⁵FL 3/32, 12.8. 1906, s. 5.

⁹⁶*Proč Rakousko-Uhersko vede celní válku proti Srbsku?* NL 46/211, 2.8. 1906, s. 1.

⁹⁷Zmocňovací zákon, přijatý parlamentem, opravňoval vládu uzavírat v něm uvedené smlouvy bez dalšího schvalovacího procesu.

⁹⁸Kukla, Stanislav: *Srbské peněžnictví a český kapitál*. Praha-Bělehrad 1912. s. 7-8.

a Švýcarskem.⁹⁹ Zároveň se v parlamentu jednalo o uvolnění 2,5 mil. din. na zdokonalení železniční sítě,¹⁰⁰ jež měla výrazně usnadnit přepravu zboží a oživit tak domácí i zahraniční obchod.¹⁰¹

Už během trvání provizoria sáhla srbská vláda k příkladnému opatření, kterým bylo snížení tarifu v přepravě dobytka po železnici až o 20%, čímž měla být zčásti kompenzována ztráta způsobená zvýšením vývozního cla, jak jej nastavily podmínky provizoria.¹⁰² Dokonce se v Bělehradě předpokládala omezení výdajů na státní správu a armádu, když byl přijat ve vládě návrh na nepovyšování státních úředníků a důstojníků, aby se zajistila vyváženost rozpočtu.¹⁰³

Tímto způsobem nastoupilo Srbsko cestu k relativně rychlé hospodářské emancipaci, která, byť zprvu nebyla pro nedostatečnou znalost evropských obchodních vztahů a potřeb jednotlivých trhů snadná, se postupně ukázala býti úspěšnou. Rakousko-Uhersko svou politikou dosáhlo vlastně opačného cíle, než předpokládalo, když přestalo být pro Srbsko takřka jediným obchodním partnerem, a na tuto balkánskou zemi tak postupně ztrácelo i svůj politický vliv.

Srbské království se během tohoto období plně soustředilo na hledání nových možností, jak bez přispění Rakousko-Uherska prospět svému hospodářství, co nejvíce ulehčit svým producentům, a to všemožnými cestami. Příkladem této snahy bylo v srpnu 1906 snížení železniční sazby o 50% na přepravu dobytka a obilí směrem k bulharským a tureckým hranicím nebo se snižovaly sazby pro přepravu vepřového dobytka do bělehradských jatek.¹⁰⁴ Protože celní válka znemožnila tranzit srbského zboží přes Rakousko-Uhersko dále do Evropy, bylo nutné najít jinou cestu. Nejpríjemnější se v tomto směru jevila cesta na přístavní město Soluň. Srbsko tedy hledalo „modus vivendi“ s Tureckem, který by mu tuto cestu otevřel. Provizorium s Tureckem bylo uzavřeno 14. srpna, od listopadu pak dostalo formu smlouvy.¹⁰⁵ Ve stejnou dobu začaly přicházet první výsledky ze sondáží, které prováděla speciální

⁹⁹*Výjednávání obchodních smluv srbských.* NL 46/83, 25.3. 1906, s. 6.; Též: NL 46/261, 22.9. 1906, s. 5.

¹⁰⁰*K celní válce se Srbskem.* NL 46/207, 29.7. 1906, s. 5-6.

¹⁰¹Železniční síť v Srbsku byla velmi řídká. Začala se budovat v 80. letech 19. století, kdy prvním impulzem byla železniční konvence s Rakousko-Uherskem uzavřená 1881 pro vybudování tratě Bělehrad –Niš s odbočkami na Varnu a Piro. Tím se otevírala cesta na Soluň a Cařihrad. Následovaly další tratě Smederevo-Velika Plana, Lapovo-Kragujevac, Stalać-Kruševac (viz ON 15, 1910, s. 139). V roce 1905 činila celková délka železničních tratí pouhých 616 km (viz Slepánek, Čeněk.: Naše obchodní styky se Srbskem, FL 7.11. 1909 s. 2.)

¹⁰²*Doprava dobytka v Srbsku.* NL 46/143, 25.5. 1906, s. 4.

¹⁰³*Celní válka Rakouska-Uherska se Srbskem.* NL Odpolední vydání 46/25, 26.1. 1906, s. 1.

¹⁰⁴*Hrbě Goluchowski a srbská „modrá kniha“.* NL 46/215, 6.8. 1906, s. 1.

¹⁰⁵NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 24.

komise, hledající potenciální odbytiště a jejich závěry zněly přinejmenším nadějně. Z jejich zpráv se dozvídáme, že se vážně uvažovalo o trzích ve Francii, zvláště v Marseille a Egyptě, přičemž se zde projevila důležitost soluňského přístavu.¹⁰⁶ Soluň totiž byla přitažlivá nejen z hlediska jejího strategického položení, ale také pro její vybavenost a dokonce,

jak se uvádí v *Národních listech*, z důvodů nízkých přepravních tarifů na drahách a laciné lodní dopravy do Itálie, Francie a Anglie díky velké konkurenci plavebních společností.¹⁰⁷ Na řadu přicházela i aktivní práce na vyjednávání celé řady nových obchodních smluv.

Jako první vlašťovka přišla už počátkem července zakázka na hovězí dobytek italských obchodníků pro janovský trh. Tento směr se ukázal jako poměrně slibný a obchodní styky s Itálií se pak dále rozvíjely.¹⁰⁸ Zakázka pro Itálii byla ale především pokusem, který měl ukázat hlavní pro a proti. Tak bylo například zjištěno, že vývozu velmi prospěje, bude-li se nabízet maso z poraženého dobytka oproti nabídce živých zvířat, jež předpokládala investice i ze strany odběratele. Na tomto podkladě pak vláda určila plán příslušných opatření.¹⁰⁹ Plánovalo se nahradit vývoz živého dobytka vývozem masa nebo podporovat vlastní masný průmysl.¹¹⁰

Síť překladišť a odbytišť se postupně rozšiřovala, jak to ukazují například zářijové zprávy o odbytu obilí. Podle těchto informací bylo například zatím vyvezeno na Soluň, bulharský přístav Varnu, rumunský přístav na Dunaji Brailu a německý Pasov na 4300 vagónů pšenice a 1000 vagónů ječmene, přičemž významnou roli hrál právě německý trh. Ačkoliv se ceny o něco snížily, věřilo se, že bude ztráta nahrazena vývozem většího množství zboží.¹¹¹

Srbsko pomalu začínalo v politice hospodářské emancipace slavit první viditelné úspěchy. Dne 13. listopadu bylo úředně oznámeno, i prostřednictvím *Národních listů*, že byla podepsána smlouva s francouzskou obchodní společností Pigeon z Bordeaux na objednávku 15 tis. tun vepřového masa ročně, což se rovnalo zhruba 160 000 kusům prasat.¹¹² O jak výjimečný obchod šlo, dokazuje srovnání s ročním průměrem vývozu

¹⁰⁶NL 46/227, 18.8. 1906, s. 4.

¹⁰⁷Srbský vývoz. NL 46/245, 5.9. 1906, s. 5.

¹⁰⁸V roce 1910 se do Itálie vyváželo okolo 35 000 kusů hovězího dobytka, což bylo více jak polovina z celkového srbského vývozu hovězího z doby před celní válkou (viz NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů*... s. 24.).

¹⁰⁹Srbsko-maďarská demonstrace. NL 295, 26.10. 1906, s. 4.

¹¹⁰NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů*... s. 24

¹¹¹Obilní obchod srbský za celního sporu s Rakousko-Uherskem. NL 46/248, 8.9. 1906, s. 22.

¹¹²Srbské půjčky. NL 46/314, 14.11. 1906, s. 5.

této komodity do Rakousko-Uherska z let 1901-1905, který činil 131 292 kusů.¹¹³ V jiné zprávě *Národních listů* pak bylo uvedeno, že se celkový vývoz vepřů pohyboval okolo 140 000¹¹⁴, a proto vzhledem k objemu objednávky jedním dechem dodává, „že tím byla Rakousku vyražena opět jedna zbraň z ruky“.¹¹⁵

Z dalších druhů zboží určených k vývozu, se velmi dobře prodávalo především ovoce, zvláště pak švestky, přičemž hlavním odběratelem s necelými 7,7 mil. kg bylo Rakousko-Uhersko, se 3 mil. Německo. Uvažovalo se i o jiných komoditách, například dřevu¹¹⁶ nebo lihovinách.

Hodnota vývozu ze Srbska se prakticky nezměnila. Roku 1905 bylo exportováno zboží v hodnotě téměř 72 mil. din., v roce následujícím poklesla jeho hodnota jen o necelých 400 tis. din. Znatelnější byl úbytek na dovozu, v číslech to znamená, že z 55,6 mil. din. v roce 1905 poklesla hodnota importu na 44,3 mil. din. za rok 1906.¹¹⁷ Vývoz do Rakousko-Uherska poklesl během těchto let o téměř 48%, což, vyjádřeno v milionech din., činilo objem zboží za 34,5 mil. Abychom dokreslili celou situaci, dodejme, že naopak vzrostl vývoz do Německa ze 3% na 27% (tj. o 17 mil. din.), Belgie z 0% na 9% (tj. 6 mil. din.), do Turecka ze 3% na 8% (tj. 3 mil. din.), do Itálie z 0% na 1%. Do ostatních zemí se export zvýšil ze 4% na 13%.¹¹⁸

Ve snaze co nejlépe ošetřit své obchodní zájmy, jednalo Srbsko nadále o uzavření obchodních smluv. Jak již bylo řečeno, v listopadu byla uzavřena velmi strategická smlouva s Tureckem a v prosinci téhož roku byl upraven celní poměr k Bulharsku a Rumunsku. Srbsko-bulharskou smlouvou, na bázi nejvyšších výhod, se Srbům více otevřela další obchodní cesta, tentokrát do Černého moře skrze přístav Varnu. V roce 1907 pak došlo k uzavření obchodních konvencí s celou řadou dalších států - Ruskem, Francií, Itálií, Anglií, Švýcarskem a Černou Horou.

V první polovině listopadu roku 1906 byla také rozhodnuta otázka srbské půjčky na zbrojení a zdokonalení železniční sítě. Půjčka byla přijata od zástupců francouzských a německých bankovních skupin v Ženevě ve výši 95 mil. franků se 4,5% úrokem.¹¹⁹

¹¹³NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 24.

¹¹⁴Čeněk Slepánek uvádí jako roční průměr (ne pětiletý) 120 000 kusů (viz SLEPÁNEK, Č.: *Srbsko od...* s. 171.).

¹¹⁵*Jak si Srbsko pojistilo svůj vývoz prasat.* NL 46/315, 15.11. 1906, s. 9.

¹¹⁶Lesy zaujímaly podle dobových odhadů okolo 31,5% rozlohy země, tj. asi 1,5 mil. ha (viz PŘIBIL, František: *Království srbské. Hospodářské kapitoly.* Praha 1909. s. 10).

¹¹⁷DJORDJEVIĆ, Dimitrije: *Carinski rat Austro-Ugarske i Srbije 1906-1911.* Bělehrad 1962. s. 480. (dále jen DJORDJEVIĆ, D.: *Carinski rat...*)

¹¹⁸DJORDJEVIĆ, D.: *Carinski rat...*s. 384.

¹¹⁹*Jak si Srbsko pojistilo svůj vývoz prasat.* NL 46/315, 15.11. 1906, s. 9.

Dále byla dle závěru komise, jež posuzovala kvalitu děl od firem Krupp, Schneider-Creusot a Škoda, po několika vášnivých debatách v parlamentu, ovlivněných poměrem k Rakousko-Uhersku, konečně uzavřena smlouva o dodávku se zbrojovkou Schneider-Creusot za 25 mil. franků.

Jak vidno, Srbské království nastoupilo cestu, která krůček po krůčku vzdalovala tuto malou zemi z hospodářského a politického područí svého mocného souseda Rakousko-Uherska. Podle prvních indicií se Rakousko-Uhersko v naději, že Srbsko celní válkou srazí na kolena a opět ho k sobě pevně připoutá, zklamalo. Projevy rakousko-uherského imperialismu významně přispěly k prohlubování propasti ve vztahu srbské společnosti k habsburské monarchii. V srbské veřejnosti se naopak díky úspěchům v hospodářské politice znatelně posilovalo národní sebevědomí.

3.3. Rakousko-uherské ztráty

Jestliže celní válka popostrčila Srbsko směrem k emancipačnímu vývoji, Rakousko-Uhersko tak svým přístupem k němu nejen že ztrácelo pevnou půdu pod nohama pro svou balkánskou politiku, což ostatně svým způsobem dokreslovalo celkové postavení monarchie v evropském koncertu velmocí, ale zároveň napáchalo mnoho škod i uvnitř říše. Ačkoliv se ukazovalo, že „prasečí válka“ je především mocenským bojem, její důsledky korespondovaly s vládními kruhy proklamovanou hospodářskou podstatou.

Rozhodně nelze tvrdit, že by Rakousko-Uhersko bylo ekonomicky vázáno se srbským trhem pevným poutem, nicméně i tak malý podíl, jaký Srbsko zastávalo, se výrazně promítl do hospodářství země. Výše jsme již zmiňovali problematiku drahoty masa.¹²⁰ Odklon vývozu srbského dobytka byl pak často pokládán za jeden z nejdůležitějších činitelů, který se podílel na skokovém nárůstu cen. Je třeba ale dodat, že drahota masa se týkala i jiných evropských zemí, např. Německa. V Rakousko-

¹²⁰V Rakousko-Uhersku se jednalo o proces trvalejšího charakteru, který šel v souladu s růstem cen v širokém spektru lidských potřeb. Nicméně v žádné jiné oblasti nevzedmulo zdražování takovou vlnu emocí a zájmu jako v případě masa. Příčin bylo několik. Především výrazně vzrostla konzumace masa v nejširších vrstvách i v těch, které si ho mohly dovolit jen příležitostně. Vznikal tedy nepoměr mezi spotřebou a produkcí. Dalším, pro veřejnost lépe viditelným důvodem, byla neúroda píce počátkem 20. století s tím i související snížení počtu pěstovaného zvířectva. Výše jsme zmínili systém zásobování trhů dobytkem, ze kterého vyplývalo, že se zahraniční dobytek, často výrazně levnější, na trhy ani nedostal. V souvislosti s tím zmiňme čísla z roku 1904, kdy bylo do Předlitavska dovezeno z Uher skotu za 138 mil. korun, z celní ciziny jen za 3 mil. korun. Pro úplnost ještě uvedme, že mezi léty 1902-1905 vzrostla na pražských jatkách průměrná cena za 100 kg zadního hovězího nebo za 100 kg vepřového o 22 korun (viz ON 11, 1906, s. 66-67.).

Uhersku dlouhodobě sílil tlak na usnadnění zásobování trhů masem, k čemuž mělo napomoci zejména „otevření“ hranic ruskému a rumunskému masu. Rakousko-Uhersko se však bránilo většímu přílivu zboží ze zahraničí, a to proto, že se snažilo vyhovět domácím zemědělcům postiženým za první léta 20. století neúrodou píce.¹²¹ V tomto případě se pak obě problematiky protnulý. Rakousko-Uhersko pod dojmem toho, že Srbsko vydrží vzdorovat jen nepatrnou dobu, uzavřelo své hranice jeho dobytku. Ukázalo se ale, že Srbové jsou odhodláni nevzdat se příliš snadno, a s vědomím těžkých ztrát dělali všechno pro to, aby nemuseli vyvážet do Rakousko-Uherska, které tím pádem ztratilo svůj největší zahraniční zdroj tohoto zboží. Podíl Srbska na celkovém rakousko-uherského importu hovězího dobytka v roce 1905 činil 82%, vepřového 65%.¹²² Zdroje v habsburské monarchii nemohly tuto ztrátu nahradit.¹²³

Jasně to vyjádřily už v červenci 1906 *Národní listy*, když napsaly, že pešťský trh bude zasažen jako první a nejcitelněji, a tak „*bude nucen hraditi svou scházející spotřebu v Uhrách a o to množství zmenší se vývoz uherský do Vídně*“.¹²⁴ Předpokládaný výsledek se dostavil ještě ani ne měsíc od zákazu dovozu srbského dobytka, když bylo na trh v Pešti přihnáno o téměř 600 kusů hovězího a stejné množství vepřového méně než v předchozích týdnech, což zapříčinilo skokový růst cen. Logicky se také zachovali domácí producenti, kteří dokonce začali s prodejem vyčkávat až do chvíle, kdy díky nedostatečnému příhonu na trhy vzrostou ceny. Jak se ukázalo, realizovala se výše zmíněná předpověď, že s uzavřením hranic výrazně poklesne zásobování pešťského trhu, takže ztráta na něm byla částečně nahrazena zbožím určeným pro Předlitavsko.¹²⁵ Velmi podobné zprávy přicházely i z ústředního dobytčího trhu ve vídeňském Sankt Marxu.

Situace, která nastala, vyvolala, dalo by se říci, až paniku, zvláště když začaly do říše docházet zprávy o pozitivních soudech srbské komise, která hledala náhradní odbytiště a vypočítávala rakousko-uherské ztráty ve prospěch průmyslu jiných zemí, které by potenciálně mohly Srbsku nahradit habsburskou monarchii. V této souvislosti je patrné, že nedostatkem masa by nestrádala pouze cílová skupina zákazníků, ale samozřejmě také celá řada živnostníků. Není proto divu, že se nejen mezi širokou

¹²¹ON 11, 1906, s. 73.

¹²²NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 14.

¹²³Z habsburské monarchie bylo v roce 1905 vyvezeno dobytka za 44,8 mil. korun a ze Srbska dovezeno za 35,7 mil. To znamená přebytek lehce přes 9 mil., což svědčí o velmi pochybné možnosti monarchie zásobovat domácí trh z vlastních zdrojů (viz *Proč Rakousko-Uhersko vede celní válku proti Srbsku?* NL 46/211, 2.8. 1906, s. 1).

¹²⁴*Celní válka rakousko-srbská*. NL 46/186, 8.7. 1906, s. 5.

¹²⁵*Celní konflikt se Srbskem a obchod s dobyt看*. NL 46/204, 6.7. 1906, s. 5.

veřejností, ale i v oficiálních kruzích volalo po rychlém otevření hranic srbskému dobytku. Jedním z prvních takových projevů bylo společné vystoupení pešťských řezníků se žádostí o zrušení úplného zákazu dovozu ze Srbska.¹²⁶ Otázka drahého masa se také dostala na pořad jednání v říšské radě. Ve vášnivých debatách proti myšlence otevření hranic balkánským státům vystupovali zejména zástupci agrárníků.

Přestože přetrvávaly obavy z toho, jaký dopad bude mít celní válka pro průmysl, i tak například Obchodní a živnostenská komora v Českých Budějovicích vyjádřila souhlas s požadavky rakousko-uherské vlády v otázce úpravy cel v nové smlouvě se Srbskem, zároveň však dodala, že nátlak vlády v otázce objednávky kanónů byl zcela nemístný a s pochopením přijala srbské stanovisko. Z následného uzavření hranic pak plynou výhody jen úzké skupině obyvatel, tj. velkostatkářům.¹²⁷ Tlak veřejnosti na rakousko-uherskou vládu měl tak velký podíl na znovuotevření rozhovorů s balkánskými zeměmi - Rumunskem, Bulharskem a zejména se Srbskem, které začaly v červenci 1907.

Při pohledu na průmyslový vývoz z monarchie do Srbska stál v roce 1905 nejvýše průmysl textilní s hodnotou za více jak 4,5 mil. korun a cukerní s více jak 3 mil. korun.¹²⁸ Zde se v době vypuknutí sporu s výraznými ztrátami nepočítalo, neboť vývoz cukru byl pro danou chvíli ukončen a textilní průmysl vzhledem k nejisté obchodně-politické situaci svůj export do Srbska již výrazně omezil. V tomto ohledu se tedy výraznější ztráty neočekávaly.¹²⁹

Přesto ještě v roce 1905 bylo do Srbska exportováno zboží nejen průmyslové v úhrnné hodnotě 30,5 mil. korun. Během roku 1906, tj. za více jak šest měsíců trvání celní války, se vývoz k jihoslovanskému sousedovi významně zmenšil, a to o plných 10 mil. korun.¹³⁰

Jako unikátní se jevila iniciativa samotných obchodníků jak ze Srbska, tak Rakousko-Uherska, kteří se sešli počátkem září na společné konferenci. Přítomni byli delegáti spolku srbských obchodníků, rakouského Východního spolku ve Vídni a Vývozního spolku pro Čechy, Moravu a Slezsko v Praze. Cílem porady bylo podat návrh, na jehož základě by bylo možno celní spor překlenout. Skutečně bylo vytvořeno a přijato prohlášení o pěti bodech, v němž např. i stál požadavek na vyloučení dělové

¹²⁶Chléb náš vezdejší. NL 46/213, 4.8., s. 1.

¹²⁷Obchodní a průmyslová komora v Č. Budějovicích o dnešních poměrech obchodních styků Rakousko-Uherska se Srbskem. NL 46/280, 11.10. 1906, s. 9.

¹²⁸NAVRÁTIL, J.: Úloha obchodních vztahů... s. 17.

¹²⁹Celní válka rakousko-srbská. NL 46/186, 8.7. 1906, s. 5.

¹³⁰NAVRÁTIL, J.: Úloha obchodních vztahů... s. 19.

otázky z jednání o obchodní smlouvu nebo nabídka Rakousko-Uhersku na průmyslové zakázky v hodnotě 20-30 mil. atd. Dále se shodli, že budou vyvíjet permanentní tlak na své vlády, aby bylo co nejdříve docíleno konsensu.¹³¹

3.4. Druhý modus vivendi

Počátek jednání o obchodní smlouvu se Srbskem byl dlouho odkládán, neboť na prvním místě se usilovalo o vyřešení rakousko-uherského celního poměru. Uherští politici chtěli dosáhnout vytvoření autonomního celního tarifu, jenž by znamenal nejen celní rozluky Předlitavska se Zalitavskem, ale logicky by obnášel i zvláštní přístup k jednání o obchodní smlouvy s cizími státy. Z toho to důvodu by bylo vhodnější zasednout k jednacímu stolu s balkánskými státy až po vyjasnění celního poměru, neboť by se tak předešlo možnému obstruování z uherské strany.

Postupně se ale začalo ukazovat, že konečné slovo o hospodářském vyrovnání mezi oběma částmi říše ještě dlouho nepadne, a došlo tak opět jen k dílčím kompromisům.¹³² Naproti tomu se otevírala cesta k jednání se Srbskem, které bylo znovu zahájeno v červenci 1907. Soudilo se, že by mohla obnovené konferenci výrazně prospět změna v paláci na Míčovém náměstí¹³³ z konce října 1906, kdy byl hrabě Agenor Gołuchowsky nahrazen baronem Aloysem Lexou von Aehrenthalem.¹³⁴ Hrabě Gołuchowsky se v českém tisku stal synonymem pro celní roztržku se Srbskem a jeho politika vůči tomuto státu, jak v tom smyslu napsaly například *Finanční listy*, byla vedena nejen z hospodářských pohnutek, ale také z diplomatických důvodů.¹³⁵ Naproti tomu měl být baron Aehrenthal příslibem lepších poměrů k balkánským zemím, dokonce vyjádřil své politování nad tím, jaké obchodně-politické vztahy panují mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem.¹³⁶

V květnu 1907 srbský premiér Nikola Pašić při své cestě po Evropě zavítal také do Vídně. Zde se na ministerstvu zahraničí uskutečnila porada, na které se patrně hovořilo o dispozicích k brzké obnově jednání o obchodní smlouvě. Od 24. června

¹³¹ON 11, 1906, s. 416.

¹³²Předpokládalo se, že dojde jen k dílčí úpravě, jejíž platnost vyprší roku 1917 a Uhersko se stane hospodářsky plně samostatným státem (viz FL, 4/17, 28.4. 1907, s. 4.).

¹³³Něm. Ballhausplatz-zde sídlilo rakousko-uherské ministerstvo zahraničí.

¹³⁴Byl ministrem zahraničí v letech 1906-1912.

¹³⁵FL 5/35, 30.8. 1908, s. 2.

¹³⁶SKŘIVAN, Aleš: *Císařská politika. Rakousko-Uhersko a Německo v evropské politice 1906-1914*. Praha 1996, s. 19. (Dále jen SKŘIVAN, A.: *Císařská politika...*)

se začalo v této věci opět oficiálně vyjednávat. *Finanční listy* pak tlumočily vystoupení rakouského ministra zemědělství hraběte Auersperga na říšské radě, kde sice vyjádřil ochotu k úpravě poměrů se Srbskem, ale na druhou stranu, v zájmu velkostatku, prohlásil, že monarchie nepoleví ve svých postojích k pohraničnímu obchodu se srbským dobytkem.¹³⁷ Tento přístup však křížil srbské plány na otevření hranic pro dovoz a průvoz dobytka Rakousko-Uherskem a v podstatě bránil možnosti najít cestu z patové situace, a to i prostřednictvím provizoria. Proto byla jednání na konci července opět přerušena. V následujících měsících se ještě několikrát vyjednavací obou stran sešli, ale jejich snahy vyšly naprázdno.

K průlomů došlo až během února a první poloviny března 1908, kdy bylo docíleno shody, a 14. března pak byl návrh smlouvy podepsán. Aby smlouva mohla vejít v účinnost, musela být ovšem ještě schválena parlamenty, v případě Rakousko-Uherska též obejitím parlamentu za pomoci zmocňovacího zákona, který byl říšskou radou schválen už v prosinci předchozího roku.

Veterinární opatření byla nahrazena možností dovozu srbského dobytka pouze v poraženém stavu a v omezeném množství (35 tis. kusů hovězího, 70 tis. vepřového dobytka ročně). Na bělehradských jatkách měli působit také rakousko-uherští úředníci a dohlížet na zvěrolékařskou kontrolu. Naproti tomu byla nastavena poměrně vysoká celní sazba pro rakousko-uherské průmyslové výrobky, někde v horizontu 20-40% (na tkaniny dokonce 70%). Smlouva, ačkoliv vzájemný styk i nadále dosti zatěžovala, byla přijata, vyjma rakousko-uherských agrárních kruhů, s povděkem. Neboť, jak se píše v rozhledech *Obzoru národohospodářského*, tak „...i tato zvýšená cla jsou lepší než dosavadní stav ...“.¹³⁸ *Finanční listy* k hodnocení smlouvy dodávají, že jde o velký úspěch „...agrárních snah v Předlitavsku i Uhrách, jež citelně poškodí náš vývoz průmyslový“.¹³⁹

Schvalovací proces neproběhl ani v jednom případě bez potíží. V habsburské monarchii byli jejími hlavními odpůrci agráři, kteří na ni reagovali tím, že ji považovali za prospěšnou pouze průmyslu, a to na úkor velkostatku. Proti tomu se argumentovalo, že průmyslu byly dané jen nepatrné výhody, protože v zájmu ochránářství rakousko-uherského zemědělství nebylo možno vyhovět srbským

¹³⁷FL 4/27, 7.7. 1907, s. 4.

¹³⁸ON 13, 1908, s. 387.

¹³⁹FL 5/7, 16.2. 1908, s. 4.

požadavkům.¹⁴⁰ Do srpna 1908 se rozpory zástupců velkostatku a průmyslu dále prohlubovaly, protože si agrárníci uvědomovali, že vláda použije zmocňovací zákon, tím se jejich argumenty nebude zabývat. Agrárníci svůj odpor postupně začali obhajovat také tak, že je veden proto, aby byly dány záruky, jež by ochránily jejich zájmy i v případě jednání s Rumunskem a Bulharskem.¹⁴¹ Zde je třeba upozornit na to, že větší šance ratifikaci smlouvy byla dávána v Uhrách, což patrně způsobil fakt, že Zalitavsko bylo postiženo nedostatkem masa nejvíce.

Nicméně navzdory agrárnickému úsilí o schvalovací proces parlamentní cestou, i pod vlivem okolností v Srbsku, nakonec Beckova¹⁴² vláda za pomoci zmocňovacího zákona obchodní úpravu v podobě provizoria prohlásila zákonem.

V Srbsku narazil návrh smlouvy na odpor zejména mladoradikální opozice, která využila předlohy smlouvy k obstrukci, a dokonce požadovala pád vlády. Smlouvě především vytýkali, že je mnohem méně výhodná než předchozí a že její přijetí významně omezí suverenitu země.¹⁴³ Nakonec bylo dohodou rozhodnuto od sebe jednání o smlouvě a o dalším osudu srbského parlamentu oddělit. Dne 18. března byla provizorní smlouva v parlamentu těsnou většinou přijata. Její platnost byla omezena na 4 měsíce, tzn., že platila od 1. září do 31. prosince. Koncem prosince pak byla její platnost prodloužena do 31. března 1909. Po více jak dvou letech došlo k relativní normalizaci vzájemných obchodních vztahů.

Jaký ohlas měl návrh smlouvy mezi politiky na říšské radě, jsme již naznačili výše. Doplňme ještě pro úplnost rakousko-uherská nepolitická stanoviska. Například vídeňská obchodní komora byla zpočátku velmi nespokojená s váhavostí vlády užít zmocňovací zákon, který by podle ní zabránil možným průtahům ke škodě průmyslu. Zároveň považovala za nepodstatné úvahy nad tím, že povolení dovozu srbského masa bude mít vliv na cenu masa na domácích trzích, tím pádem nebude poškozen zájem velkostatku.¹⁴⁴ Ve stejném smyslu zněl telegram Obchodní a živnostenské komory v Liberci zaslaný vládě do Vídně¹⁴⁵ nebo prohlášení moravských textilních průmyslníků, a to i přes ona vysoká cla na vývoz textilu do Srbska.¹⁴⁶

¹⁴⁰*Zahraniční tržba Rakousko-Uherska v r. 1906.* NL 48/85, 26.3. 1908, s. 5.

¹⁴¹*Ještě hlas o agrárnících a obchodné smlouvě se Srbskem.* NL 48/229, 20.8. 1908, s. 4.

¹⁴²Max Vladimír von Beck byl v letech 1906-1908 rakouským ministerským předsedou.

¹⁴³FL, 5/34, 23.8. 1908, s. 2.

¹⁴⁴*Obchodní smlouva se Srbskem v obchodní komoře vídeňské.* NL 48/105, 15.4. 1908, s. 5.

¹⁴⁵*Liberecká obchodní komora o smlouvě srbské.* NL 48/231, 22.8. 1908, s. 4.

¹⁴⁶*Moravští textilníci pro smlouvu se Srbskem.* NL 48/231, 22.8. 1908, s. 5.

Zhoršení vztahů vlivem zahraniční politiky Rakousko-Uherska

Jakkoliv se mohlo zdát, že se situace kolem vzájemného politicko-hospodářského vztahu mezi Srbskem a Rakousko-Uherskem lepší, byly úpravy hospodářského styku jen pragmatickým tahem, jež si vynutil momentální domácí tlak v hospodářských poměrech obou zemí.

Zájmy obou států se ale nesmiřitelně protínaly v zahraniční politice. To se začalo projevovat zřetelně s Aehrenthalovým projektem tzv. sandžacké dráhy. Jednalo se o plán, který měl nahradit ztrácející se pozice rakousko-uherského imperialismu na Balkáně, a to především v podobě stále více samostatného Srbska.

Sandžacká dráha měla spojit Vídeň se Soluní a s Cařihradem přes Bosnu a Novopazarský sandžak, čímž by Srbsko ztratilo pro říši svůj strategický význam, neboť právě přes Srbsko vedlo železniční spojení z habsburské monarchie na jižní Balkán.¹⁴⁷ Projekt si získal velké sympatie především u rakousko-uherských vojenských špiček, zejména pak šéfa generálního štábu Franze Conrada von Hötzendorfa, který byl velkým propagátorem silového postupu proti emancipačním snahám Srbska.¹⁴⁸ Navíc se projekt sandžacké dráhy měl stát jakousi¹⁴⁹ protiváhou dlouholetému srbskému plánu vytvořit si vlastní nejkratší obchodní spojení přes Černou Horu k Jaderskému moři a stejně tak by mohl oslabit spojení mezi Bělehradem a Soluní.¹⁵⁰

S plnou razancí se však projevíly zahraničně-politické rozpory až v říjnu 1908, kdy definitivně zvítězil program rakousko-uherského ministerstva zahraničí velmi podporovaný nejvyššími hospodářskými kruhy, tedy anektovat území Bosny a Hercegoviny.

Stalo se tak 6. října, tedy v době kdy, ještě Turecko procházelo vnitropolitickou krizí.¹⁵¹ Z obavy, že Rakousko-Uhersko ztratí další pozice na Balkáně, protože politici z Bosny a Hercegoviny budou usilovat o zachování integrity Turecka. Okamžitě se v Srbsku zvedla vlna odporu v podobě protirakouských demonstrací a výzev k bojkotu

¹⁴⁷Dle 25. čl. berlínské smlouvy z roku 1878 mělo Rakousko-Uhersko v jím okupovaných zemích, Bosně a Hercegovině a Novopazarském sandžaku, udržovat vojenské a obchodní cesty, což bylo interpretováno jako právo zde stavět železniční síť (viz SKŘIVAN, A.: *Císařská politika...* s. 40-41.).

¹⁴⁸SKŘIVAN, A.: *Císařská politika...* s. 41.

¹⁴⁹NEČAS, Ctibor: *Balkán a česká politika. Pronikání rakousko-uherského imperialismu na Balkán a česká buržoazní politika.* Brno 1972. s. 16.

¹⁵⁰DANEŠ, Jiří: *Úvod do hospodářských poměrů Balkánského poloostrova.* ON 12, 1909, s. 72.

¹⁵¹V červenci roku 1908 vypuklo v Makedonii vojenské povstání, které přerostlo v celotureckou vzpouru proti dosavadnímu tureckému režimu. Dne 24. července sultán Abdül Hamid (1876-1909) ustoupil a znovu zavedl ústavní pořádek. Nejvýraznějšími vzbouřenci byli tzv. mladoturci. Mladoturci se stali opozicí proti despoticky vládnoucímu sultánovi Abdul Hamidovi. Požadovali reformy v duchu překonání zkorumpovaného islámského režimu. Jejich hlavním cílem byl návrat ke konstituci z roku 1876. Exilovým centrem se stala Paříž, uvnitř Turecka bylo hnutí nejživější v Makedonii.

rakousko-uherského zboží. V Srbsku docházelo i k výtržnostem na rakousko-uherských obchodech, proti čemuž vystoupila i srbská vláda, která vyzývala k pořádku a k tomu, aby se protesty omezily pouze na poklidný bojkot.¹⁵² Bojkot v Srbsku dostal organizovanou podobu, přičemž byl zřízen výbor, který se staral o jeho udržování. Jeho hlavní náplní bylo seznamovat obyvatelstvo se všemi formami protestu. Organizoval také peněžní sbírky, jež měly nahradit ušlé zisky těm živnostníkům, kteří odmítli obchodovat s rakousko-uherským zbožím. Činnost výboru si získala všeobecnou podporu srbského buržoazním tisku¹⁵³

O průběhu bojkotu podrobně informovaly *Národní listy*. Ty otiskly zprávu Vývozního spolku pro Čechy, Moravu a Slezsko, jenž v listopadu a prosinci roku 1908 vyslal na Balkán a do Turecka, kde probíhal bojkot v daleko větší míře, svého zástupce, sekretáře dra. Závodského, aby pečlivě prozkoumal možnosti obchodu navzdory bojkotu. Závodský přinesl závěry, ze kterých je patrné, že bojkot rakousko-uherského zboží prospěl především obchodům anglickým, německým a italským, belgickým a francouzským. Dokonce vyřkl hypotézu, že bojkot měl za účel „*získat země balkánské i s Tureckem pro Anglii, Itálii a Německo*“. Také vyjádřil obavu, že „*...při delším trvání tohoto stavu věci si obchodníci balkánských států zvyknou na jiné tovary a že mi pak budeme odtud úplně vytlačeni*“. A to i přesto, že je rakousko-uherské zboží na celém Balkáně velmi oblíbené.¹⁵⁴ Na základě této zprávy poslal Vývozní spolek své závěry vídeňské vládě s poukazem na to, že je třeba i ve spolupráci se zemědělci pracovat na co nejrychlejší nápravě obchodních poměrů a přijetí smluv.

Nicméně i za této vyhrocené situace bylo na konci prosince docíleno prodloužení obchodního provizoria do 31. března 1909. To i navzdory srbským ohlasům k anexi, kdy i Jednota srbského obchodnictva volala po neústupnosti vůči jednání habsburské monarchie a byla připravena „*obětovati se ve prospěch národního blaha vše až do těch hrdel a statků*“,¹⁵⁵ ale i navzdory opětovnému odporu rakousko-uherských agrárníků, kteří v případě předložení návrhu o smlouvě se Srbskem a nového zmocňovacího zákona hrozili, že nepodpoří ani zákon o anexi,¹⁵⁶ a to o pouhý jeden hlas.

¹⁵²K demonstracím v Bělehradě. NL 48/289, 20.10. 1908, s. 1.

¹⁵³NAVRÁTIL, J.: *Úloha...*, s. 28.

¹⁵⁴Vývozní spolek a balkánský obchod. NL 49/37, 7.2. 1909, s. 17.

¹⁵⁵Stanovisko srbského obchodnictva. NL 48/343, 13.12. 1908, s. 4.

¹⁵⁶FL 5/49, 6.12. 1908, s. 2.

Srbští politici vystupovali proti anexi vcelku odhodlaně, dokonce se nejednou volalo po otevřeném vojenském střetnutí. Nicméně, ačkoliv způsobil rakousko-uherský čin odpor takřka ve všech zemích Evropy, u žádné z nich nakonec Srbsko podporu k ostřejšímu vystoupení nenašlo. Žádná z velmocí si otevřený konflikt nepřála a toto stanovisko nakonec přijal i Srbům nejbližší spojenec Rusko, který si válku ani dovolit nemohl.¹⁵⁷ Všechny velmoci vyzývaly srbskou vládu, aby přijala nový status quo. Pod tlakem velmocí nakonec srbská vláda po šestiměsíčním vzdoru 31. března 1909 na možnost zvratu rezignovala bez nároku na jakoukoliv kompenzaci.

Jenže s ústupem srbské strany se poměr Rakouska-Uherska a Srbska nijak nezměnil. Protože se habsburská monarchie už v únoru dohodla s Tureckem na finanční kompenzaci za Bosnu a Hercegovinu, definitivně tím posílila svůj vliv na balkánském poloostrově a nepřímou tak ohrozila srbské pozice. Neméně srbský antagonismus počátkem března umocnila pohrůžka bývalého maďarského ministerského předsedy Istvána Tiszi, že jakmile by stále Srbsko trvalo na jakýchkoliv ústupcích ohledně anexe, byl by to útok na velmocenské postavení Rakousko-Uherska, jež by ho muselo energicky bránit.¹⁵⁸

Za těchto okolností bylo pomyšlení na jakékoliv zlepšení poměru naprosto nereálné. Ve stejnou dobu, kdy se Srbsko podrobilo diktátu velmocí a uznalo nový status quo, vypršela také platnost obchodního provizoria mezi oběma státy, která nebyla prodloužena. Opět tedy nastal stav celní války.

3.5. Výsledky celní války za léta 1907 a 1908

Výše jsme si již ukázali, jak málo účinným se stal nátlak Rakousko-Uherska na Srbsko prostřednictvím uzavření hranic pro vývoz jeho dobytka, tzn., že během jeden a půlročního intervalu se hodnota srbského vývozu prakticky nezměnila. Naopak obrátním hledáním nových odbytišť a úpravou obchodních vztahů Srbsko nasměrovalo své hospodářství k trvalému růstu. To se projevilo už roku 1907 konjunkturou v exportu, kdy hodnota vývozu dosáhla zatím rekordní výše. Na clech bylo v tomto roce utrženo téměř 81,5 mil. din, což je oproti předchozím dvěma letem skokový nárůst o plných 10 mil. din. Ještě větší nárůst je možné pozorovat v hodnotě dovozu. Vzrostl

¹⁵⁷Rusko bylo po všech stránkách velmi vyčerpané konfliktem s Japonskem z let 1904-1905.

¹⁵⁸*Vážný okamžik v napětí se Srbskem*. NL 49/62, 3.3. 1909, s. 1.; Též: NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 29.

o 25 mil., tzn., že dosáhl výše téměř 70,6 mil. din.¹⁵⁹ Tento údaj je velmi důležitý, neboť jednoznačně dokazuje, jakým způsobem vzrostla úroveň obchodních styků s jinými státy, a podtrhuje nastoupenou emancipační cestu směrem od Rakousko-Uherska. Zároveň je v něm také možné vypožorovat růst potřeb celé srbské společnosti.

Doplňme tato čísla také o rok 1908, kdy byly po poslední čtyři měsíce upraveny obchodní styky s Rakousko-Uherskem provizoriem a vývoz se znovu do značné míry vázal na jeho poptávku. Hodnota vývozu poklesla vlivem politických a ekonomických okolností o více jak 5 mil. din., tzn. na 77,7 mil. din. Naopak růst v hodnotě dovozu přetrval. I když se poněkud zbrzdil, činil stále 5 mil. din. To stále ještě znamenalo kladnou bilanci v obratu zahraničního obchodu.¹⁶⁰

Vzájemný obchod v letech 1906-1908 mezi oběma partnery odpovídal úrovni aktuálních styků. Jestliže ještě v roce 1905 činil dovoz z Rakousko-Uherska do Srbska necelých 33,4 mil. din., v roce 1906 klesl na 22,2 mil. din. V roce 1907 činil dovoz 25,6 mil. din. a v roce 1908 necelých 32,2 mil. din. Z těchto čísel je patrný příznivý projev úpravy vzájemných vztahů provizoriem ze září 1908.¹⁶¹

Abychom dokreslili vývoj účasti Rakousko-Uherska na srbském dovozu, podívejme se, jak na něm participovaly další země. V první řadě to bylo Německo, které do Srbska dováželo v roce 1906 zboží v hodnotě 9,7 mil. din., tzn. 22% z celkového importu, v roce 1907 to bylo už 20,3 mil. din., tj. 28,8%, v roce 1908 dosáhlo zboží hodnoty 21,4 mil. din., tj. 28%. Další důležitou participující zemí byla Velká Británie, která v roce 1906 dovážela v hodnotě 4,6 mil. din., což se rovná 10,3%, v roce 1907 dosáhla podílu 14,5% s 10,2 mil. din. a v roce 1908 11,6% s 8,8 mil. din.¹⁶²

Rakousko-Uhersko tak vykazovalo významnou ztrátu v účasti na srbském importu. Ještě roku 1906 dosahoval 50%, roku 1907, tj. v období hluboké krize obchodních vztahů, klesl na 36% a v roce 1908 pak činil 42,5%.¹⁶³ Z toho vyplývá, že podíl habsburské monarchie na importu se snížil, přestože setrvala na prvním místě, a tím se velkou měrou snížila i závislost Srbska na habsburské monarchii vůbec.

Ještě více se ale oslabila závislost na Rakousko-Uhersku v oblasti exportu. V roce 1906 zaznamenal vývoz srbského zboží do Rakousko-Uherska ve srovnání s rokem 1905 obrovský nadpoloviční propad. Vývoz klesl z 64,7 mil. din., tj. z 86,5%

¹⁵⁹ DJODDJEVIĆ, D.: *Carinski rat...* s. 480.

¹⁶⁰ DJORDJEVIĆ, D.: *Carinski rat...* s. 480.

¹⁶¹ DJORDJEVIĆ, D.: *Carinski rat...* s. 506.

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ Tamtéž.

z celkového podílu na srbském exportu, na 31,6 mil. din., tj. 41,9%. V následujícím roce, tj. v roce 1907, se dostal na historické minimum. Tehdy se jeho hodnota propadla na pouhých 12,9 mil. din. tedy na 15,8%. Pro rok 1908 platil podobný trend jako v případě dovozu, a sice export do monarchie stoupl, a to na 21,5 mil. din., tzn. 27,5%¹⁶⁴

Naopak velmi dobře se vyvíjel obchod s Německem, kam se v roce 1906 vyváželo za 19 mil.din., tj. 26,6%, v roce 1907 už 32,9 mil. din., tj. 40,4% a v roce 1908 díky otevření hranic do Rakousko-Uherska vývoz poklesl na 14 mil. din., tzn. na 27,7%. Trvalý nárůst zaznamenala hodnota exportu do Belgie, kde ze zanedbatelných 323 tis. din. v roce 1905 vzrostla o 5,9 mil din, tj. na 26,6% podílu na exportu, v roce 1907 dosáhl výše 13 mil.din., tzn. 15,6% a v roce 1908 na 16,1 mil. din., tj. 20,8%.¹⁶⁵

Celní válka a nižší úroda píce se již v roce 1908 výrazně projevila v poklesu chovu vepřového dobytka. To se mohlo jevit jako negativní pro srbskou ekonomiku, ale opak byl pravdou. V součinnosti s ochrannářsky nastavenými cly vůči Rakousko-Uhersku se tyto faktory výrazně zasloužily o ozdravení celého srbského hospodářství, kterému tak byla dána šance zvýšit podíl jiných průmyslových odvětví na úkor většinového průmyslu masného.¹⁶⁶

4. Celní válka-druhá etapa 1909-1911

4.1 Druhý bezesmluvní stav

Dnem 31. března byla ukončena anekční krize a s jejím koncem opadlo i napětí, které zasáhlo všechny evropské velmoci. Přesto ale nedošlo k uklidnění na všech frontách. Vznik a následné ukončení krize s novou silou zasáhlo do vztahu Srbska a Rakousko-Uherska. Ačkoliv za pomoci nátlaku mocností došlo k politickému smíru, de facto krize na dlouhou dobu uzavřela dveře všem potenciálním snahám o brzké uzavření obchodní smlouvy. Svými důsledky se výrazně promítla především na radikalizaci postojů slovanských národů v celé monarchii.

K prohloubení propasti ve vztahu mezi Vídní a Bělehradem významně přispěl také tzv. Záhřebský proces, který nepřímo vinil Bělehrad z podněcování

¹⁶⁴ DJORDJEVIĆ, D.: *Carinski rat...* s. 504.

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ SLEPÁNEK, Č.: *Srbsko od...* s. 178-179.

protirakouských iniciativ a šíření velkosrbských myšlenek v habsburské monarchii¹⁶⁷

V tomto ovzduší se opět rozhořela celní válka. Pro Rakousko-Uhersko to nebylo nepřekvapením, neboť již před tím byl oběma rakousko-uherskými sněmovnami přijat nový zmocňovací zákon, který umožňoval uzavírat smlouvy s cizími státy pouze na bázi nejvyšších výhod. To znamenalo, že Srbsku by nastávající smlouva neposkytovala takové výhody, aby bylo ochotno k ní přistoupit. Tento zmocňovací zákon neumožňoval ani prodloužení končícího provizoria. Výhodný byl zejména pro vrstvu rakousko-uherských velkostatkářů, jimž byl jistou zárukou a ochranou vlastních zájmů proti jednání s balkánskými státy.¹⁶⁸ Na tomto základě tedy začal platit opět maximální celní tarif, který se „rovnal ... *fakticky téměř úplně prohibici vzájemných styků tržebních*“. Pro Srby to znamenalo, že se jim úplně uzavřela hranice pro dobytek, ať už živý nebo zabitý. Srbsko v této situaci dokonce zavedlo pro ostatní státy tarif, tzv. minimální, jež nabízel i ty výhody, které zatím platily jen pro Rakousko-Uhersko.¹⁶⁹ *Národní listy* ještě dodávají, že „*Nelze přitom zamlčeti, že oba státy, ..., v horečném rozčilení bezprostředně hrozící války dopustily se osudných chyb ve svém zbrojení i na poli obchodně-politickém, chyb, jejichž náprava setká se nyní s těžkými komplikacemi*“.¹⁷⁰

Zdá se, že Srbsko vyšlo z předchozího celního boje posíleno, alespoň co se sebevědomí týká, neboť návrhy na uzavření obchodní smlouvy na principu nejvyšších výhod, které na počátku dubna srbské vládě tlumočil rakousko-uherský velvyslanec hrabě Johann Forgách, prostě odmítala. Pro Rakousko-Uhersko však z hlediska hospodářského tato smlouva patrně hrála jen podružnou roli, neboť všeobecně uvažovalo, že absenci dovozu kontingentu srbského dobytka, by bylo možno nahradit dovozem z jiných zemí, zejména z Rumunska a z části také z Bulharska.¹⁷¹ Tedy ze zemí, jež také dosud neměly obchodní styky s Rakousko-Uherskem definitivně

¹⁶⁷Hladký, Ladislav: *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno 2005. s. 126. Dne 3. března 1909 začal v Záhřebu proces s 53 „vlastizrádci“, usilujícími o rozbití habsburské monarchie. Na tomto protistátním spiknutí se měla údajně podílet i srbská vláda v Bělehradě, a to na základě velkosrbských idejí. Celý proces byl, jak později vyšlo najevo, zinscenovaný, přičemž měl za cíl rozdmýchat protijihoslovanské vášně a tím oslabit i slovanskou soudržnost. Velkým odpůrcem procesu, a pečlivým sběratelem důkazů na obhajobu obžalovaných, byl poslanec na říšském sněmu Tomáš Garigue Masaryk. Proces nakonec skončil 5. Října, odsouzením 33 obžalovaných k různě vysokým trestům. 10. dubna 1910 byl rozsudek nejvyšší instancí zrušen s ohledem na nezákonné praktiky a nový soud pak vynesl osvobozující verdikt.

¹⁶⁸FL 6/14, 4.4. 1909, s. 4.

¹⁶⁹NL 49/94, 4.4. 1909, s. 5.

¹⁷⁰Tamtéž.

¹⁷¹NL 49/94, 4.4. 1909, s. 5.

upravené smlouvou. Ostatně právě s Rumunskem se o takové úpravě začalo jednat už v listopadu 1908 a koncem dubna již byla připravena, nabyla však platnosti až v září roku 1910.¹⁷²

Protože tedy nastal bezesmluvní stav, 15. dubna 1909 přikročilo Srbsko k dalšímu kroku, a sice k vypovězení smluv s Rakousko-Uherskem, připojených již k první obchodní smlouvě z roku 1881, které byly v roce 1894 s novou obchodní smlouvou prodlouženy do konce smluvního období. V roce 1908 byla ještě jednou upravena jejich platnost na 3 roky, vázaná ovšem na existenci obchodní konvence. Provizorium z roku 1908 však nebylo prodlouženo, takže byly vypovězeny smlouvy 1. plavební, 2. konsulární, 3. dědická, poručnická, opatrovnická, 4. o právní pomoci, 5. o vydávání zločinců, a to k 15. dubnu následujícího roku.¹⁷³

Ačkoliv se o obchodní smlouvě vedla poměrně živá debata, bylo jasné, že má-li mít budoucí smlouva naději na úspěch, bude nutné počkat na vhodnější dobu. To znamenalo počkat do chvíle, kdy oba parlamenty, pešťský i vídeňský, budou ochotny zvednout ruku alespoň pro nový zmocňovací zákon.

Takový čas přišel v polovině roku 1909. Na rakousko-uherské parlamentní půdě se nanovo rozeběhla, především díky poslancům za agrární strany, bouřlivá jednání o obchodních smlouvách s balkánskými státy. Debata se vedla především o návrhu zmocňovacího zákona, který byl však úzce propojen se smlouvou s Rumunskem, která již byla připravena k ratifikaci.¹⁷⁴ V druhé části návrhu se jednalo o smlouvy s dalšími balkánskými státy, tedy i se Srbskem. Vláda si vyhrazovala právo aktivovat smlouvy provizorně, jakmile budou dojednány, přičemž byl vyloučen, s ohledem na negativní postoje agrárníků, dovoz živého dobytka a uzavření veterinárních konvencí.¹⁷⁵

Především ve vztahu k smlouvě s Rumunskem se očekával střet s agrárníky. Aby vláda zajistila zákonu co nejširší podporu, z taktických důvodů přidala k návrhu zmocňovacího zákona též návrh na vytvoření Ústředny pro zužitkování dobytka. Ústředna se měla starat především o podporu odbytu vývozu dobytka, přitom měla být dotována mezi léty 1910-1918 63,6% z výnosu dobytkářských cel.¹⁷⁶

¹⁷²NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 30.

¹⁷³*Ze Srbska*. NL 49/106, 17.4. 1909, s. 4.

¹⁷⁴Zmocňovací zákon z června 1909, pokud by byl přijat, zmocňoval vládu smlouvu aktivovat provizorně ještě před její ratifikací, přičemž po její ratifikaci by smlouva nabyla definitivní platnosti do 14. dnů (viz. FL 6/14, 6.6. 1909, s. 8.).

¹⁷⁵FL 6/14, 6.6. 1909, s. 8.

¹⁷⁶FL 6/14, 6.6. 1909, s. 8.

Ani to nebylo agrárním poslancům zadost, zejména českým, a tak došlo k technickým průtahům, když bylo podáno na 50 pilných návrhů, což se vlastně rovnalo obstrukci. Z obchodních společenstev a sdružení do parlamentu přicházely petice za co nejrychlejší schválení těchto zákonů. Například petice Obchodní a živnostenské komory v Praze podložila svůj požadavek na schválení zákona čísly ze statistik pro roky 1905 a 1907. Chtěla tím prokázat ztráty trhů v balkánských zemích a také jejich význam pro rakousko-uherský průmysl. Tímto způsobem ukazovala, jak se vyvíjel podíl Rakousko-Uherska na obchodu s Balkánem.¹⁷⁷ V podobném duchu se vyjádřili i delegáti na VII. sjezdu rakouských obchodních komor, kteří kritizovali dotace agrárikům v podobě zřízení Ústředny, a to v době, kdy se monarchie nalézala ve stavu neutěšených financí.¹⁷⁸

Jednání o obchodních smlouvách s balkánskými státy na rakousko-uherské parlamentní půdě tedy narážela na tuhý odpor zástupců velkostatku. V podstatě se jednalo o ochranářský přístup, který vyplýval z faktu, že hospodářství balkánských států bylo zejména zemědělské povahy. Příliš vstřícný přístup k dovozu z těchto zemí musel mít za následek zvýšení konkurence na rakousko-uherském trhu, na čemž logicky tratili domácí producenti, zejména uherští, poněvadž balkánský dovoz směřoval především na jejich trh. Tlak, který rakousko-uherští agráři vyvíjeli, se proto projevoval v ústupnosti vídeňských vlád, které uzavíraly nové smlouvy pokaždé tak, jak už to koneckonců vyplývá z výše popsaného vývoje, tj. tak, že se dovoz významně omezoval. Naproti tomu byly balkánské státy neustále připraveny uzavřít smlouvy, poskytující alespoň nějaké výhody.

V prosinci 1909 začaly zvolna probleskovat paprsky obratu. Po dlouhých tahanicích o zmocňovací zákon se usnesla část agráriků, hlavně německých a maloruských, zmocnit vídeňskou vládu k uzavření smlouvy s Rumunskem, pokud zbytek předlohy, tj. o smlouvách s jinými balkánskými státy, bude z hlasování vyňat. Zbytek agrární frakce, i Češi, se rozhodl i nadále setrvávat na svém dosavadním stanovisku, přičemž získala i rozhodující podporu z Uher.¹⁷⁹

V samém závěru roku 1909, 29. prosince, byla nakonec předloha zmocňovacího zákona a zákona o smlouvě s Rumunskem i valnou částí rakousko-uherských agráriků přijata.

¹⁷⁷*Pro obchod s Balkánem*. NL 49/165, 20.6. 1909, s. 5.

¹⁷⁸*VII. sjezd delegátů obchodních komor*. NL 49/290, 20.10. 1909, s. 4.

¹⁷⁹*Obchodní smlouvy a agráři*. NL 49/351, 21.12. 1909, s. 5.

To pro potenciální smlouvu se Srbskem znamenalo, že cesta k novým jednáním je otevřená.¹⁸⁰

O co hlouběji se propadala rakousko-uherská obchodní bilance, často přičítaná nejen stoupajícímu dovozu převyšujícímu vývoz, ale také právě špatně zvolené obchodně-politické strategii monarchie, o to nutněji se projevila potřeba co nejdříve upravit obchodní styky,¹⁸¹

Sondování podmínek pro uzavření obchodní konvence začalo již na samém počátku roku. Český národohospodář Čeněk Slepánek v článku pro týdeník *Finanční listy* píše, že si „*Srbsko ... přeje obchodní smlouvu s Rakousko-Uherskem na čistě obchodním podkladě s vyloučením všech těch politických příměšků a klausulí, jimiž byly příznačny první dvě periody*“.¹⁸² Provizorium ze září 1908 mělo již charakter hlavně obchodní, tudíž bylo možné očekávat, že Srbsko bude v tomto směru i nadále uplatňovat své požadavky.¹⁸³

Srbsko, které si uvědomovalo složitost obchodně-politické situace uvnitř Rakousko-Uherska, se snažilo vyvíjet tlak. Dne 22. února se to projevilo změnou celních tarifů, zejména jejich zvýšením proti státům, s nimiž nemělo nijak ošetřený celní styk, tj. i s Rakousko-Uherskem. Jak psaly *Národní listy*, ve Vídni tato opatření vyvolala domněnku, že si tím srbská strana „...*utvořila kompenzační objekty pro vyjednání*...“,¹⁸⁴ jinými slovy, že si zajišťovala terén pro manévrování na očekávané obchodní konferenci.

Během března a dubna 1910 se ve Vídni, stejně tak v Bělehradě horlivě rokovalo o bodech, se kterými se do jednání půjde. Teprve 25. dubna se sešli zástupci obou stran, aby prodiskutovali věcný obsah smlouvy a zjistili, jak moc se jejich představy rozcházejí. Během května a června následovalo několik dalších podobných porad, a úprav požadavků, aby po konečné úpravě instrukcí již nic nebránilo samotnému jednání. Mezitím se příznivěji vyvinuly i poměry v Uhrách, kde se postupně drali do vlády liberální politici, což definitivně stvrdila vítězstvím ve volbách v červnu 1910 Národní strana Istvána Tiszi, nakloněná soudržnosti soustátí,¹⁸⁵ čímž vznikla naděje na odsouhlasení smlouvy i v uherském parlamentu.

¹⁸⁰NL 50/1, 1.1. 1910, s. 2.

¹⁸¹*Pasívum bilance zahraničního obchodu rakousko-uherského ztrojnásobeno*. NL 50/49, 8.2. 1910, s. 5.

¹⁸²*Nazírání na příští obchodní smlouvu Rakousko-Uherskem v Srbsku. Interview s vynikající osobností (Čeněk Slepánek, pozn. autora) o hospodářském životě Srbska*. FL 7/4, 23.1. 1910, s. 2.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴*O osnově obchodní smlouvy rakousko-srbské*. NL 49/68, 9.3. 1910, s. 6.

¹⁸⁵Kontler, László: *Dějiny Maďarska*. Praha 2001. s. 276-277.

Konferenci odstartovala první plenární schůze, konaná 16. července 1910. Samotný průběh konference probíhal velmi hladce, a až na drobnosti nenarazil na větší difference, takže bylo po jedenácti dnech, tj. 26. července docíleno konečné shody. Následujícího dne byla smlouva podepsána. Podle zmocňovacího zákona však musela být její úplná ratifikace odhlasována rakousko-uherskými parlamenty, stejně tak parlamentem srbským. Ze srbské strany došlo ke schválení 30. listopadu, v habsburské monarchii se protáhlo až do 23. ledna 1911. Následujícího dne definitivně skončilo bezmála pětileté období obchodních sporů mezi oběma státy-celní války.

Uzavřená smlouva plně odpovídala obchodně-politické situaci v obou státech. Ačkoliv byla pozitivním výsledkem z hlediska překonání politické propasti, z obchodního hlediska byly výsledky velmi rozpačité. Ochranné tendence agrárnícké opět zvítězily, a tak byl kontingent dovezeného dobytka snížen, oproti provizoriu 1908-1909, na 15 000 kusů hovězího a 50 000 vepřového dobytka ročně.¹⁸⁶ To bylo *Finančními listy* přičítáno tomu, že si Srbsko našlo jiná odbytiště, čímž se zbavilo závislosti na Rakousko-Uhersku, takže pro něj bylo přijatelné i na tak malá čísla přistoupit.¹⁸⁷ Dovoz a průvoz dobytka byl možný nadále jen v poraženém stavu. Naproti tomu na některé jiné důležité vývozní artikly, jako obilí a sušené ovoce, sleva na clech Srbsku poskytnuta nebyla, to jako „*dar ... nově přičleněné Bosně, jejíž ovoce na rakousko-uherském trhu zůstane nadále v postavení monopolistickém*“.¹⁸⁸

Rakousko-Uhersku byla naopak částečně snížena cla na dovoz průmyslových výrobků, zejména výrobků dřevěných, sklářských, porcelán, textil, železo, produkty chemické.¹⁸⁹

4.2 Výsledky celní války za léta 1909-1910

Valná část let 1909 a 1910 byla již druhým obdobím během pěti let, kdy se celní styk mezi Srbskem a Rakousko-Uherskem neřídil žádnou celní smlouvou. Naopak v tomto jedenadvacet měsíců dlouhém intervalu platily maximální celní tarify, to znamená, že vzájemnému obchodnímu styku se z obou stran kladly ty největší překážky. V prvních třech měsících roku 1909 byl obchodní poměr ještě upraven prodlouženým provizoriem ze září roku 1908. Jeho platnost ovšem skončila v době

¹⁸⁶Oproti provizoriu ze září 1908 to bylo o 20 000 kusů hovězího a 20 000 vepřového dobytka méně.

¹⁸⁷FL 7/31, 31.7. 1910, s. 1.

¹⁸⁸K významu obchodní smlouvy se Srbskem. NL 50/207, 29.7. 1910 s. 1.

¹⁸⁹ON 15, 1911, s. 93.

oboustranného politického napětí způsobeného anekční krizí a jeho opětovnému prodloužení to zabránilo. A ani po zklidnění vyhoceného stavu se díky vnitropolitickým okolnostem nedařilo dlouho nalézt přijatelný *modus vivendi*. To se definitivně povedlo až v polovině roku 1910.

Bezesmluvní stav v dané chvíli neprospl ani jednomu státu, nicméně ve svých důsledcích stále umožňoval Srbsku vzdalovat se z hospodářské závislosti na habsburské monarchii. Jak moc se Srbsko cítilo silné ve vlastní hospodářské politice, prokázalo jednání o smlouvě z léta 1910, které bylo nakloněno uzavření konvence pro něj i tak málo výhodné, že by to bylo v předchozích letech naprosto nemyslitelné. To ostatně dokazují statistická čísla. Mezi léty 1901-1905 činil průměrný dovoz 131 292 kusů vepřového dobytka ročně,¹⁹⁰ nová smlouva umožňovala dovoz pouhých 50 000 kusů, podobně dovoz hovězího z průměrných 67 234 kusů za léta 1901-1910¹⁹¹ byl zmenšen na 15 000.

Nicméně se Srbsko zcela nedokázalo rozejít s trhem v Rakousko-Uhersku. Bylo to dáno především výjimečnou polohou habsburské monarchie, která z ní činila pro Srbsko nejpřirozenějšího partnera. A tak, i podle statistiky, bylo v roce 1909 do Rakousko-Uherska vyvezeno pět šestin srbského obilí, celkem za 14,7 mil. korun. Přesto se i zde projevila snaha odklonit srbské obchody jiným směrem. Takže v roce 1910, v době, kdy po celý rok trvaly maximální celní tarify, se vývoz obilí do Rakousko-Uherska omezil na pouhých 3,4 mil. korun.¹⁹²

Hodnota srbského exportu do Rakousko-Uherska dosáhla v roce 1909 na sumu 26,6 mil. korun (z toho 14,7 mil. za obilí) a v roce 1910 to bylo už pouhých 11,8 mil. korun.¹⁹³

Přes nepříznivý vztah ke svému tradičnímu odběrateli celková hodnota exportu dosáhla za rok 1909 výše 93 mil.din., v roce 1910 dokonce 98,3 mil. din.¹⁹⁴

Podobně si však stálo Srbsko i v případě dovozu. Nelze si představit, že by při nastavení maximálního celního tarifu zůstal dovoz z Rakousko-Uherska konstantní. V roce 1909 mělo království již poměrně kvalitně vybudovanou síť dodavatelů zboží téměř z celé Evropy a jeho dovoz stále vzrůstal. A tak na konci celní války v roce 1910 vystoupala hodnota dovozu přes mírný pokles v roce 1909 (73,5 mil.din. oproti 75,6

¹⁹⁰NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 33.

¹⁹¹Tamtéž.

¹⁹²NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 33

¹⁹³Djordjevicova citované dílo nenabízí hodnotu z roku 1909, proto zde využívám údajů Jana Navrátila. Ceny jsou uvedeny v korunách (viz NAVRÁTIL, J.: *Úloha obchodních vztahů...* s. 33).

¹⁹⁴DJORDJEVIĆ, D.: *Carinski rat...* s. 640

mil. din. v roce 1908) na 84,7 mil. din.¹⁹⁵ S důrazem musíme zopakovat, že to bylo v době, kdy platil maximální celní tarif, přičemž Srbsko ještě v první polovině toho roku umocnilo celní bariéru s Rakousko-Uherskem, když povětšinou vzestupně upravilo celní tarify se státy, s nimiž neměla obchodní smlouvu. Z toho pohledu by se dovoz z monarchie do Srbska téměř nevyplácel. Jestliže ještě v roce 1909 bylo z Rakousko-Uherska dovezeno zboží za 19 mil. korun, v roce 1910 to bylo za 17 mil. korun.¹⁹⁶

Obzor národohospodářský z roku 1912 přinesl čísla, která možná překvapivě ukazují, jakým způsobem vzrostla čísla vzájemného obchodu za rok 1911, tedy za rok, kdy již platila obchodní smlouva. Srbsko participovalo na dovozu do Rakousko-Uherska celými 42,6 mil. korun, naproti tomu do Srbska vyvezla monarchie zboží za 40,1 mil. korun.¹⁹⁷ To ukazuje, že ona smlouva měla na vzájemné obchodní styky velmi pozitivní dopad, a zároveň potvrzuje již výše řečené, že pro Srbsko bylo napojení na rakousko-uherský trh zcela přirozené.

¹⁹⁵DJORDJEVIĆ, D.: *Carinski rat...* s. 640.

¹⁹⁶Opět zde užívám čísel Jana Navrátila.

¹⁹⁷ON 17,1912, s. 486-487.

Závěr

Z toho co bylo napsáno, můžeme vyvodit hned dva závěry. První se týká důsledků, jaké, po pět let s různou intenzitou trvající, celní válka přinesla do vztahu Srbska a Rakousko-Uherska. Druhý pak, jak obšírně byla česká společnost o konfliktu informována z denního tisku (*Národních listů* a *Finančních listů*).

Z poznatků, které tato práce přináší, je patrné, že strategií zvolenou habsburskou monarchií, tj. hospodářským nátlakem, se nepodařilo Srbsko pokořit ani vrátit vzájemným vztahům Srbska a Rakousko-Uherska dřívější úroveň. Plán Rakousko-Uherska na udržení Srbska pod svým vlivem a zároveň tak uhájít své pozice na Balkánském poloostrově se minul účinkem a výsledek, jaký celní válka přinesla byl zcela opačný, než se všeobecně předpokládalo

Habsburská monarchie patrně nepočítala s tak houževnatým odporem Srbů, jejich odhodláním nepodrobit se diktátu mocnějšího západního souseda. Naprostá většina srbské společnosti byla odhodlána vzdorovat i za cenu ztrát, které ovšem nebyly zdaleka tak vysoké. Srbsko dokázalo obejít rakousko-uherskou uzávěru hranic, nalézt nové obchodní cesty, nové trhy, které mu otevřely cestu k modernizaci ekonomiky, a nasměrovalo ho vstříc moderní kapitalistické společnosti. Celní válka paradoxně prospěla i srbskému domácímu hospodářství, když muselo zareagovat pragmaticky a přetvořit svou produkci tak, aby mohlo jít naproti poptávce. Srbsko tak například s úspěchem zdokonalilo potravinářský průmysl, který, díky výhradnímu vývozu živého dobytka do Rakousko-Uherska před celní válkou, nebyl téměř rozvinut. Pro oživení ekonomiky muselo výrazně liberalizovat trh a vydat se vstříc novým trendům. To znamenalo, otevřít zemi dalším zdrojům kapitálových investic. Srbsko vyšlo z celní války spíše jako vítěz než poražený, neboť, přes počáteční ztráty, výrazně prospěla jeho hospodářství.¹⁹⁸ Neméně pak tento úspěch prospěl národnímu vědomí Srbů a jejich soudržnosti.

Rakousko-Uhersko díky své balkánské politice, která jedním hrotem mířila proti zájmům Srbského království i samotných Srbů postupně ztrácela poslední zbytky svého dobrého jména, a nechtěně nasměrovala vývoj k Sarajevu 1914. Mimo to Srbové, a

¹⁹⁸ ŽÁČAK, Václav : *Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918*. Praha 1975. S. 611.

dokonce i další Jihoslované přimkli ke státům, které v evropské politice stály na druhé straně barikády než právě Rakousko-Uhersko.¹⁹⁹

Rakousko-Uhersku tedy celní válka neprospěla. Znamenala pro něj ztráty, a to nejen vně, ale i uvnitř říše, především v hospodářství. Ačkoliv na Srbsku nebylo závislé, z reakcí některých dotčených skupin, zejména zástupců průmyslu víme, že i zde si konflikt vybíral svou daň. Rakousko-uherský průmysl ztrácel své výsostné, po dlouhá léta budované pozice, ve prospěch „západních“ států. Po válce pak byl postaven na roveň ostatní, dříve zanedbatelné konkurenci.²⁰⁰

A jaká byla informovanost o vývoji celní války v české společnosti? Na základě studia periodik *Národních listů* a *Finančních listů* je možné konstatovat, že veřejnost byla zásobena poměrně širokou škálou zpráv o vývoji obchodního poměru obou zemí. Průběh celní války, v mnou zkoumaném tisku, byl popsán téměř den po dni, a to i v kontextu vnitřních politicko-hospodářských situací jak Srbska, tak Rakousko-Uherska. Převážně ve *Finančních listech* se občas objevovaly články, které shrnovaly několikaletý hospodářský vývoj jednotlivých států. To pak umožňovalo zcela pochopit vznik a vývoj celní války, i se všemi jejími ekonomickými důsledky. Informace, v naprosté většině, pocházely z telefonických a telegrafických zpráv, v menší míře pak z komentářů a původních zpráv redakcí. Díky spojení s místními korespondenčními kanceláři měla veřejnost přístup ke zprávám přímo „z první ruky“.

Použil-li jsem obrat „z první ruky“, tak nemohu opomenout mnou hojně využívaný zdroj, a sice *Obzor národohospodářský*, ve kterém se, ač jen v malém množství, projevují hlasy některých dotčených skupin, zejména z řad průmyslníků a exportérů. Tento časopis nám taktéž poskytuje velmi cenná data o průběhu celní války a jejích dopadech na nejširší společnost.

Pakliže spojíme informace všech těchto pramenů, ukáže se nám, že tehdejší veřejnost si o celním konfliktu mezi Srbskem a Rakousko-Uherskem mohla učinit ucelený a objektivní obrázek.

¹⁹⁹ STANOJEVIČ, S.: *Dějiny národa srbského*. Praha 1920, s. 441.

²⁰⁰ ON 16 (1911), s. 93.

Summary

In 1903 Serbia embarked on a course of gradual changes. Not only was the reigning Obrenović dynasty replaced by the Karadjodjević dynasty, but the country witnessed a shift in its foreign-political orientation. Serbia slowly began to turn away from the Austro-Hungarian Empire and the country's full political emancipation became the main goal. The new stance of Serbian politics had a negative impact on Austro-Hungarian interests in the Balkans. The Habsburg monarchy, however, vigorously resisted all alterations in the status quo and took measures against Serbian emancipation efforts by attacking the weakest point of the Serbian state, i.e. Serbian economic dependence on the Empire. Austro-Hungary banned Serbian import of cattle into to Empire – Serbian primary commodity – and levied highest duty possible on all other imports. Since 80-90% of all Serbian export went to the Empire and roughly 50-60% of all Serbian import came from Austro-Hungary, the monarchy expected that such measures would quickly result in Serbian “obedience”.

Paradoxically, the Serbs gained greatly by the conflict. By exerting immense efforts and pragmatism in its politics, Serbia found new selling markets in a short time and was even able to partially transform local industry. The nation's courage and dedication played an important role in the emancipation process.

Austro-Hungary, on the contrary, lost its influence on Serbia and with that also its potential ally in the Balkan politics. Evidence from the industrial circles shows that the Habsburg monarchy paid a price for the 5-year-long conflict also by losing the Serbian market to the benefit of other countries whose economies found a new home in Serbia. The relations between the Austro-Hungarian Empire and Serbia were never fully reestablished after the customs war and new business contracts were no longer seen as vital as before the conflict. The Serbs lost their liking for the Empire which they used to share and the political atmosphere gradually headed for the fatal events in Sarajevo.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny:

Finanční listy 1905-1911
Národní listy 1905-1911
Obzor národohospodářský 1906-1910, 1912
SLEPÁNEK, Čeněk: *Srbsko od prvního povstání 1804 do dnešní doby*. Praha 1913.

Literatura:

DENIS, Ernst: *Velké Srbsko*. Praha b. d.
DJORDJEVIĆ, Dimitrije: *Carinski rat Austro-Ugarske i Srbije 1906-1911*. Bělehrad 1962.
GLENNY, Misha: *Balkán 1804–1999: nacionalismus, válka a velmoci*. Praha 2003.
Hladký, Ladislav: *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno 2005.
HLAVAČKA, Milan-PEČENKA, Marek: *Trojspolek. Německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*. Praha 1999.
JAKUBEC, Ivan-JINDRA, Zdeněk: *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha 2006.
KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*. Praha 2001.
KANNER, Heinrich: *Císařská katastrofální politika*. Praha 1923.
KUKLA, Stanislav: *Srbské peněžnictví a český kapitál*. Praha-Bělehrad 1912.
MASARYK, Tomáš Garigue: *Rakouská zahraniční politika a diplomacie*. Praha 1911.
NAVRÁTIL, Jan: *Úloha obchodních vztahů mezi Rakousko-Uherským imperialismem a Srbskem v letech 1901-1914*. In: Acta Palackiana Olomocensis Facultas Philosophica, 32, Historica VIII. Praha 1965.
NEČAS, Ctibor: *Balkán a česká politika. Pronikání rakousko-uherského imperialismu na Balkán a česká buržoazní politika*. Brno 1972.
PAULOVÁ, Milada: *Balkánské války 1912–1913 a český lid*. Praha 1963.
PELIKÁN, Jan-HAVLÍKOVÁ, Lubomíra-CHROBÁK, Tomáš-RYCHLÍK, Jan-TEJCHMAN, Miroslav-VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Dějiny Srbska*. Praha 2004.
PREISTEROVÁ, Eva: *Stručné dějiny Rakouska*. Praha, 1954.
PŘIBIL, František: *Království srbské. Hospodářské kapitoly*. Praha, 1909.
VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Dějiny Srbska*. Praha 2004.
SKED, Alan: *Úpadek a pád habsburské říše*. Praha 1995.
SKŘIVAN, Aleš: *Císařská politika. Rakousko-Uhersko a Německo v evropské politice 1906-1914*. Praha, 1996.
STANOJEVIČ, Stanoje: *Dějiny národa srbského*. Praha 1920.
STANOJEVIČ, Stanoje: *Pravda o sarajevském atentátu*. Praha, 1924.
ŠESTÁK, Miroslav – TEJCHMAN, Miroslav – HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – HLADKÝ, Ladislav – PELIKÁN, Jan: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998.
ŠUSTA, Josef.: *Světová politika IV*. Praha 1928.
ŠUSTA, Josef.: *Světová politika V*. Praha 1930.

VEBER, Václav – HLAVAČKA, Milan – VOREL, Petr – POLÍVKA, Miroslav –
WIHODA, Martin – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Dějiny Rakouska*. Praha 2007.
ŽÁČEK, Václav: *Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918*.
Praha 1975.
ŽÁČEK, Václav-STRAČEVIĆ, Veselin (ed.): *Dějiny Jugoslávie*. Praha 1970.